

## FALSIFIKOVANJE VINA U CRNOJ GORI (1180–1914)

**Svetozar Savić**

In the period 1880-1910, the Montenegrin authorities faced and fought against intense counterfeiting in the production and sale of wine and brandy. In documents stored in Montenegrin archives, counterfeit wine was termed falsified or counterfeit. The first response of the authorities to the forging of wine was the adoption of rules and regulations on doctors (physicists) who, among other things, were supposed to control various alcoholic beverages. The Ministry of Interior issued various orders that prohibited mixing of natural drinks and imposed penalties for all merchants who mixed natural drinks with various extracts.

U Crnoj Gori tokom XIX vijeka proizvodnja i izvoz vina bili su na jako niskom nivou. *Vice versa*, trend uvoza različitih alkoholnih pića, pa i vina, bio je kontinuiran. U periodu nakon 1880. ova uvozna tendencija praćena je višedecenijskim trendom falsifikovanja vina sa kojim je tadašnja vlast teško izlazila na kraj.

Načini falsifikovanja prvenstveno su podrazumijevali dodavanje vode u vino, ali i manje kvalitetnog vina u

kvalitetnije vino, zatim uvećavanje ili dodavanje alkohola i različitih aditiva (mirisne supstance, boje, šećeri) u vino. Za dodavanje šećera i produkciju alkohola obično se koristio šećer dobijen od šećerne repe, trske, ali i iz nekih žitarica.

Falsifikovanje vina nije crnogorska kreacija. Falsifikovanje ili patvorenje jednog od najstarijih pića – vina – postojalo je oduvijek. O tome najbolje govori zaključak Plinija Starijeg (23–79 n. e.) kojeg donosimo u slobodnijem prevodu (Wilson, 1877) „Takvo je vrijeme, da ga čak ni bogati ne piju u neprerađenom stanju, a moral ovog doba je takav da se prodaje samo ime berbe, a vino se odmah po ulasku u bure dorađuje.“<sup>1</sup>

Zar vas ova Plinijeva rečenica od prije 2000 godina ne asocira i na savremeno doba?

Kroz istoriju proizvodnje vina možemo naći još primjera o njegovom falsifikovanju. Jedan od njih je i onaj u Njemačkoj u srednjem vijeku (1482), koji je imao ozbiljnije konsekvence. Naime, proizvođač iz Biebricha uhvaćen je da falsifikuje vino. Od tadašnjih lokalnih vlasti bio je prinuđen da popije litar i po svog falsifikovanog vina od čega je i preminuo (Holmberg, 2010). Da li je preminuo od veće količine ili od nekvalitetnog vina, teško je odgovoriti.

Nekada trgovci miješaju vrhunsko vino sa vinima slabijeg kvaliteta i prodaju ga pod prepoznatljivom oznakom geografskog porijekla. Tokom XIX vijeka Bordo, kao francusko vinogradarsko područje, bio je mjesto gdje se čuveno bordoško vino miješalo sa vinima iz unutrašnjosti.

Jednom od najvećih vinskih prevara smatra se ona izvedena u Austriji sredinom 80-ih godina XX vijeka. Austrija je vinogradarska zemlja koja često ne zapadne za oko ljubiteljima vina, naročito poslije nekoliko „vinskih skandala“ među kojiima

---

<sup>1</sup> As it is, even the rich never drink it in an unsophisticated state; the morals of the age being such, that it is the name only of a vintage that is sold, the wines being adulterated the very moment they enter the vat.

je bio najznačajniji onaj sa korišćenjem *antifriz*a. Sredinom 80-ih godina prošlog vijeka veliki broj austrijskih proizvođača (neko navodi brojku od nevjerovatnih 40.000) je koristio dietilen-glikol za vještačko zaslađivanje vina. Svjetski mediji su izvijestili da su Austrijanci zatrovali vina antifrizom. Naravno, to nije bio antifriz (etilen-glikol), već *dietilen-glikol* koji je „manje“ toksičan. Ovaj aditiv poboljšavao je teksturu vina i njegovu slast koja je asocirala na plemenitu trulež (Stevenson, 2001). Ovaj događaj natjerao je austrijske vlasti da naprave rigorozan rez i zatvore sve vinarije koje su se našle unutar ovoga skandala ali ujedno i izmijene zakonsku legislativu *a propos* proizvodnje i prodaje vina.

Poslije takvog događaja trebalo je oporaviti preostale zdrave djelove vinogradarske i vinarske prakse i početi ispočetka. Snažna akcija institucija ojačala je kontrolu kvaliteta, stvarajući mrežu propisa i efikasan marketing. Nakon izvjesnog perioda nastali su proizvođači koji su svojim vinima učinili Austriju nanovo prepoznatljivom.

U savremenom dobu zarada se ostvaruje i patvorenjem čuvenih vina (Bordo, Burgundija, Pijemont) i prodajom novonastaloj bogatoj eliti. Tako je i čuveni *Chateau Lafite* (Bordo) iz 1982. bio predmet falsifikovanja i prodaje na bogatom kineskom tržištu. *Chateau La Fake*<sup>2</sup> postala je odomaćena riječ, a nastala je povodom falsifikata *Chateau Lafite* 1982, koji je beskrupulozna lažna varijanta čuvene berbe vinarije *Chateau Lafite* iz Bordoa. Inače, ovo vino u Kini važi za oličenje savršenog bordoškog vina, takođe i za ultimativni statusni simbol, koji je svoju cijenu pet puta uvećao od 2001. godine do skoro 7.000 dolara po boci. Stručnjaci vjeruju da u Kini na jednu prodatu bocu pravog vina iz bordoških šatoa dolaze najmanje dvije lažne kopije (Vlahović *et al.* 2017)

Šta je cilj falsifikovanja vina? Jasno je da je cilj ostvarivanje profita, i to kroz uvećanje same količine vina uz održavanje

---

<sup>2</sup> Fake eng. – imitacija, falsifikat.

određenog, za dato tržište prihvatljivog, kvaliteta vina, cjenovne konkurentnosti i fokusiranja na određene tržišne grupe.

Osim što se obmanjuju kupci i postiže zarada, falsifikovano vino može da ugrozi i zdravlje potrošača. Neoliko jugoslovenskih zakona i pravilnika o vinu na indirektan ili direktan način tretirali su falsifikovanje vina. Po tom pitanju nešto je decidniji bio Zakon o vinu i prerađevinama od grožđa i vina iz 1983. (čl. 60)<sup>3</sup>, kao i Zakon o vinu iz 2007.<sup>4</sup> koji je zabranjivao falsifikovanje vina dodavanjem vode, voća, vještačkih aroma, ostataka od prerade vina i sl. Ovaj zakon takođe je zabranjivao promet vina koja nijesu proizvedena od grožđa, kao i bolesnih i pokvarenih vina (čl. 37).<sup>5</sup> Zakon iz 2016.<sup>6</sup> kroz zabrane u čl. 39 tretira i falsifikovanje vina.<sup>7</sup>

### *Izvoz vina tokom XIX vijeka*

Kada je vinogradarstvo u pitanju, proizvodnja i trgovina podrazumijevaju tri dominantna artikla: grožđe, vino i rakiju.

---

<sup>3</sup> Sl. list SRCG 9/83.

<sup>4</sup> Sl. list RCG 36/07.

<sup>5</sup> Zakon o vinu (2007) Zabranjen je promet: - vina i drugih proizvoda od grožđa i vina, koji nijesu proizvedeni od grožđa iz člana 3 ovog zakona; - bolesnih ili pokvarenih vina; - vina koja su falsifikovana dodavanjem vode, voća, vještačkih aroma, ostataka od prerade vina i sl.; - vina koja nijesu u skladu sa propisanim kvalitetom; - vina koja su obrađena nedozvoljenim enološkim postupcima i sredstvima; - vina koja nijesu ocijenjena u skladu sa propisima; - vina koja svojim karakteristikama ne odgovaraju sadržaju deklaracije; - vina i drugih proizvoda bez oznaka, s nepotpunim oznakama ili oznakama koje ne odgovaraju pravom stanju - vina sa manom, sem za dalju preradu;

<sup>6</sup> Sl. list Crne Gore, 41/16.

<sup>7</sup> Sl. list Crne Gore, br. 41/2016. (...) Zabranjeno je povećavati količinu kljuka, šire ili vina dodavanjem alkohola, vode, šećera, kiseline, vinskog taloga, koncentrovane šire, suvog grožđa i drugih materija (...)

Početak XIX vijeka (1835) u crnogorskom izvozu na primorje, međutim, preovladavaju ratarski i povrtarski poljoprivredni proizvodi. Pored ovih artikala dominantno mjesto imaju i stočni poluproizvodi, kao što su meso i riba. Od uvoznih artikala dominantno mjesto zauzimaju alkoholna pića, začini i razne tkanine i rukotvorine (*Grlica*, 1835).<sup>8</sup>

Nešto detaljniji prikaz crnogorskih izvoznih artikala iz tog perioda navodi V. S. Karadžić. On ukazuje (Karadžić, 1837) da se Crnogorci slabo bave trgovinom i da je za njih, zajedno sa zanatom, to sporedno zanimanje. U stavkama izvoza dominira: riba, suvo ovčje i kozje meso (kastradina), stoka i sir. Glavne izvozne destinacije su: Kotor, Budva, Kastel Lastva,<sup>9</sup> a dijelom i Trst. Kotorska pijaca utorkom, četvrtkom i subotom preplavljena je Crnogorcima. Među izvoznim artiklima nema proizvoda od vinove loze (grožđe, vino, rakija). Crnogorci prodaju uglavnom: vunu, različite kože, drva, suvo meso, slaninu, mast, loj, med, vosak, kornjače, povrće, raznu pernatu živinu, divljač, jaja, mlijeko, žito, brašno (naročito kukuruzno) krumpir itd. U uvozu, međutim, opet registrujemo: vino, rakiju, so, zejtin i tkanine.

Jedan od uslova slabog prometa vina bilo je i nepostojanje varoši u Crnoj Gori sa trgovačkim i zanatlijskim esnafom, kao i nepostojanje navike ispijanja vina. Unutrašnje tržište i trgovina u Crnoj Gori obavljala se na pazarima. Orijentacija naroda bila je prema najbližim pazarima, pa su brdska plemena (Kuči i Piperi) išla u Podgoricu i Spuž, Bjelopavlići u Spuž, Župljani u

---

<sup>8</sup> *Grlica, kalendar crnogorski*, 1835, 49. Crnogorci prodaju u Primorju: žito, kupus glavati, krumpir, mlogi sir, maslo, jaja, vunu, kožu ovčiju i mnogo suhoga mesa, poznatoga pod imenom Kastradine, koji se u Trstu i Veneciji dobro plaća. Takođe u Primorje ide mnogo ribe, posebno Skurance (suha ukljeva), i ove se po Italiji raznose i dobro prodaje. Crnogorci od Primoraca kupuju vina, rakije, soli, zejtina i nešto malo manufaktura.

<sup>9</sup> Petrovac (Prim. aut.)

Nikšić, Moračani i Rovčani u Kolašin, Katunjani u Kotor i Rijeku Crnojevića, Grahovljani i Banjani u Risan, Crmničani u Skadar, Vir, Budvu, Bar i Rijeku Crnojevića.<sup>10</sup> U periodima mira na ove pazare dolazili su i Turci.

U Crnoj Gori najvažniji *obšti* pazari bili su u Viru i Rijeci Crnojevića na koje su dolazila sva plemena ali i trgovci sa primorja i Turci. Pazari na Prentinoj Glavici (Bjelopavlići) i na Slivlju (Nikšić) niže Kunka, formirani su da Crnogorci ne bi išli na turske pazare (Šobajić, 1996).

Da bi se proizvodnja i prodaja vina unaprijedila bilo je neophodno da se razviju sve ostale grane privrede, posebno trgovina, ugostiteljstvo i turizam, te da se potreba za konzumiranje vina u kvantitativnom smislu uveća, a samim tim zasnivanje vinograda intenzivira. Isto tako, do polovine XIX vijeka u Crnoj Gori nijesu bili razvijeni robno-novčani odnosi. U tom periodu u Crnoj Gori je funkcionisao strani novac (turski i austrijski) koji je najviše plasiran putem trgovine.

Transport vina i ostale robe otežavala je izuzetno loša saobraćajna mreža. U Crnoj Gori (1835) bila su samo dva glavna puta (Kotor – Cetinje – Rijeka Crnojevića i Njeguši – Čeklići – Bjelica – Čevo – Pješivci – Nikšić).<sup>11</sup> Takođe, u Crnoj Gori ima jako malo trgovina i mehana.<sup>12</sup> Trgovački dućani bili su rijetki, nekoliko po varošima, a po selima je samo na važnijim saobraćajnim raskrsnicama bila poneka mehana ili krčma (Đurović, 1958). Koliko su one bile primitivne najbolje navodi Vuk Vrčević koji ističe da je na Njegušima bila „jedna

---

<sup>10</sup> Đurović M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX vijeka i početkom XX vijeka*, Insotijski institut, Cetinje, 1958, 16–17.

<sup>11</sup> Grlica, *kalendar crnogorski*, 1835, 46.

<sup>12</sup> Karadžić S. V., *Crna Gora i Crnogorci*, 1837, 31. Ali uopšte može se reći da u cijeloj zemlji nema ni dućana ni torbara. Rijetke su i mehane, ali se bez njih najlakše može proći, jer je gostoljublje u Crnoj Gori odomaćeno više nego igdje.

kolibica u kojoj drži neki Špiro Vrbica... krčmu i koju je neumerli vladika Petar II dao ograditi za one nevoljne putnike koji zadocne u Kotoru da u ovoj krčmi prenoće“ (Vrčević, 2002). Ono nešto vina što je preticalo u domaćoj proizvodnji obično je prodavano prvenstveno na crnogorskim pazarima i na pazarima u okruženju, te za vrijeme značajnih crkvenih praznika. Tako se prilikom velikog praznika – Trojičinog dana, pod Ostrogom okupljao veliki narod, pa se i prodavalo nešto više vina i rakije.<sup>13</sup>

U vrijeme knjaza Danila trgovinom se bave samo stranci.<sup>14</sup> U tabeli 1. prikazani su oni poljoprivredni artikli koji se tiču našeg istraživanja. Tokom perioda 1847–1856 piće je artikal koji je konstantno uvožen. U ovom desetogodišnjem periodu jedino je 1853. godine izvoz pića iznosio 3160, a 1854. godine, beznačajnih devet guldena. Iako nije navedeno o kojem je proizvodu riječ, jedino piće koje se moglo izvoziti bilo je vino, lozova i voćna rakija, ukoliko nije bila riječ o reeksportu. Nasuprot izvozu, uvoz pića bio konstantan i fluktuirao od 6033 (1853) do 22084 (1849) guldena (Tab. 1.)<sup>15</sup>

---

<sup>13</sup> Vrčević Vuk, *Ogranci za istoriju Crne Gore*, JU Centar za kulturu Nikšić, Oktob, 2002, 142. (...) na mnogo mjesta peku mnogi kafu, drugi prodaju vino i rakiju, treći peku i vare meso te narod kupuje, i jedno drugoga neprestano časti.

<sup>14</sup> Rovinski P. A.: *Zapisi o Crnoj Gori*, CID, 2001, 46. (...) gradskog života u pravom smislu te riječi nema, jer nema ni trgovačkog ni industrijskog staleža. Bavljenje trgovinom ili proizvodnjom uopšte vezano je sa zvanjem vojnika ili činovnika, i skoro svaki stanovnik grada ima svoje parče zemlje, koje ili on sam obrađuje ili njegova rodbina. Izuzetak čine jedino došljaci iz drugih zemalja, koji se isključivo bave trgovinom.

<sup>15</sup> Đurović, M.: *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 80.

Tab. 1. Uvoz i izvoz u guldenima (1847–1856)

|                    | 1847  |       | 1848  |       | 1849  |       | 1850  |       | 1851  |      | 1852  |       | 1853  |      | 1854  |      | 1855  |       | 1856  |       |
|--------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|------|-------|-------|-------|------|-------|------|-------|-------|-------|-------|
|                    |       |       |       |       |       |       |       |       |       |      |       |       |       |      |       |      |       |       |       |       |
|                    | izvoz | uvoz  | izvoz | uvoz  | izvoz | uvoz  | izvoz | uvoz  | izvoz | uvoz | izvoz | uvoz  | izvoz | uvoz | izvoz | uvoz | izvoz | uvoz  | izvoz | uvoz  |
| Pića               | /     | 10252 | /     | 8276  | /     | 22084 | /     | 13070 | /     | 8884 | /     | 6100  | 3160  | 6033 | 9     | 8471 | /     | 9087  | /     | 14060 |
| Voće <sup>16</sup> | 339   | /     | 1     | 3140  | 3     | /     | /     | 3     | /     | 10   | 16    | /     | 3     | /    | 54    | 40   | 3     | 320   | 6     | 290   |
| Ulje <sup>17</sup> | /     | 210   | /     | 60    | /     | /     | /     | /     | /     | 30   | /     | 20    | /     | /    | /     | 40   | /     | /     | /     | 120   |
| Žita <sup>18</sup> | 172   | 25946 | 4257  | 14539 | 2998  | 90633 | 1527  | 228   | 4699  | 3965 | 3323  | 14253 | 4130  | 5595 | 1906  | 72   | 4041  | 15925 | 40700 | 1268  |

<sup>16</sup> Južni plodovi i voće (Prim. aut.)<sup>17</sup> Ulje za jelo i tehnološku upotrebu (Prim. aut.)<sup>18</sup> Žita i drugi poljski i vrtlarski proizvodi (Prima. aut.)

Uvožena je i izvjesna količina ulja, kao i veće količine žita, dok je u istom periodu Crna Gora izvozila veliku količinu voća, posebno smokava i šipka. Stavka uvoza za ove artikle je beznačajna.

Jasno je da vino kao izvozni trgovački artikal nije bio privlačan glavarско-trgovačkom sloju koji je počeo snažnije da se formira sredinom XIX vijeka. Za to su postojali valjani razlozi – vina nije bilo dovoljno u domaćoj proizvodnji, a potražnja još uvijek nije bila velika, to je proizvod koji nije mogao dugo da stoji u magacinima, transport vina bio je skopčan sa teškoćama (primitivna ambalaža – obično životinjska koža, a tek kasnije se za veće količine koriste drvena burad), a mala proizvodnja u privatnim vinogradima relativno je obezbjeđivala potrebe užih familija i eventualnu potrošnju tokom godine. Takođe, usljed nerazvijenosti trgovine i nepostojanja većeg broja trgovinskih dućana, promet vina, kao i druge robe, uglavnom se odvijao na pazarima. Jasno je da je fokus crnogorskog seljaka bio na proizvodnji žita i stoke – osnovnih namirnica za život.

Prvi osjetniji rast trgovine, uz formiranje raznih društava (ortakluci, družine), a kasnije i zakupi pojedinih artikala, usloveli su tokom druge polovine XIX vijeka intenzivniju kupovinu, prvenstveno *špirituoznih* pića.

U tabeli 2. prikazana je struktura uvoza i izvoza (guldeni) Crne Gore sa Dalmacijom i preko Dalmacije (1868–1878) za nekoliko dominantnih proizvoda.

Tab. 2. Uvoz i izvoz u guldenima (1868–1878)

|                            | 1868   | 1869  | 1870  | 1871  | 1872  | 1873   | 1874   | 1875   | 1876   | 1877    | 1878    |
|----------------------------|--------|-------|-------|-------|-------|--------|--------|--------|--------|---------|---------|
|                            | uvoz   | izvoz | uvoz  | izvoz | uvoz  | izvoz  | uvoz   | izvoz  | uvoz   | izvoz   | uvoz    |
| Pića <sup>19</sup>         | 54194  |       | 89670 | 95136 | 75131 | 102209 | 112078 | 158982 | 207020 | 318500  | 338342  |
| Polj. proiz. <sup>20</sup> | 146344 | 67569 | 30398 | 56800 | 77344 | 102900 | 98204  | 188448 | 707686 | 3281668 | 2268096 |
| Stoka <sup>21</sup>        | 16766  | 18656 | 1230  | 10390 | 7494  | 13470  | 21016  | 3278   | 9984   | 5556    | 7608    |
|                            |        | 520   | 278   |       | 540   | 1074   | 612    |        | 3228   | 3456    |         |

Jasno je da izvoz pića iz Crne Gore nije postojao (Tab. 2). Uvoz pića za period 1868–1878 ima stabilan rast. U tom periodu u izvozu su dominirali samo stočni proizvodi i stoka. Veliki dio izvoza bio je orijentisan prema Turskoj, posebno preko Skadarskog jezera. Kada je riječ o uvozu poljskih i vrtlarskih plodova, biljnih proizvoda i mineralnog bogatstva, takođe je postojao permanentan uvoz koji je za razliku od uvoza pića oscilirao po godinama.

Uvoz je uglavnom kontrolisala država, posebno uvoz žita. Jedan broj imućnijih trgovaca nabavljao je robu direktno iz inostranstva. Pored manufakturnih i kolonijalnih roba „oni još trguju sa vinom, rakijom, pivom, raznim likerima i svim mogućim jestivim stvarima“.<sup>22</sup> Očigledno da su vino i rakija bili ekskluzivni proizvodi, koji su pored glavnih artikala (žito, so, ulje) bili uvoženi radi veće i raznovrsnije ponude na domaćem tržištu. Takođe jedan broj manjih trgovaca snabdijevao se ovom robom iz većih trgovačkih radnji.

### *Prodaja vina i drugih alkoholnih pića*

Početak vladavine knjaza Nikole ukinut je veliki broj *monopola*. Ta zabrana, međutim, nije dugo trajala. Da bi država došla do finansijskih sredstava pojedini artikli (duvan, alkoholna pića, so, hljeb, meso) ponovo su nuđeni u zakup.<sup>23</sup>

---

<sup>19</sup> Pod ovom stavkom podrazumijevao se izvoz i uvoz pića, prehrambenih proizvoda, ulja, masti i proizvoda od njih.

<sup>20</sup> Pod ovom stavkom podrazumijevao se izvoz i uvoz poljskih i vrtlarskih plodova, biljnih proizvoda i mineralnog bogatstva.

<sup>21</sup> Pod ovom stavkom podrazumijevao se izvoz i uvoz stoke i stočnih proizvoda koji se ne nalaze u drugim klasama.

<sup>22</sup> Đurović, M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 183.

<sup>23</sup> *Glas Crnogoraca*, II, 1874, 4. (...) Da bi izbjegla velike troškove, koji su u drugijem državama skupčani sa ovijem poslom, kao činovništvo, zgrade i td.

Tako je Senat (27. 02. 1874) objavio da je na javnoj licitaciji, prodao monopol duvana Andriji Jovićeviću, koji je platio u državnu kasu 7.100 forinti, a za uzvrat dobio pravo da „uzima opredijeljeni ćumruk na sav duvan koji se proda u granicama crnogorske knjaževine i onaj koji se iznese izvan granice a tako i na onaj duvan koji se preko crnogorskog zemljišta prenese iz jedne u drugu susjednu državu.”<sup>24</sup> Istog dana Senat je objavio da je prodao javni kontrat rakije te dolazi iz preko granice g. Matu Cakiću za tri godine“. Naredba kapetanima podrazumijevala je *da objavi svakome* njenu sadržinu. Depoziti su bili na Njegušima i Grahovu, a pića nije smjelo nedostajati ni u jednom području tadašnje Crne Gore. Za prekršioce bila je predviđena globa od 20 fiorina.<sup>25</sup> Cijene alkoholnih pića prikazane su u tabeli 3.

---

vlada je dala ovaj prirez pojedinijem zakupcima koji su se u tome radu udružili. Zakupci su svi naši državljani. Tako su se sastavile tri družine od kojih je svaka uzela po jedan produkt.

<sup>24</sup> *Crnogorski zakonici 1796–1916*, Istorijski institut Republike Crne Gore, knj. 1, 1998, 253.

<sup>25</sup> F. 11 Ps-131; 1/1874 (Zbornik dokumenata 1857 – 1879, Crnogorski senat, 1997, 223–224) (...) Od ove vrste da ne manka na gore ova naznačena mjesta (Njeguši, Grahovo, prim. aut.), Šljivovice Bosanske i Staro Srbijanske da ne manjka u Drobnjak, Moraču i nahiju boca po 1 Fiorin. Danilovgrad, Rijeka i Vir da ne manka rakije ko će za sebe uzeti koliko hoće, a trgovci na toware, da idu na depozite. Ako ovim kontradžijama manka na označena mjesta na označeno pivo platiće prvi put f. 100. Drugi put duplo. Ako dadne krivu mjeru ili goru rakiju no je označena istu globu. Ako mu ko nametne biće globljen f. 20 i trošak kontradžij(i). Objavi svakom da se ko ne usudi mimo ovog kontrata uzeti će drugo bez njihova dopuštenja platiće na svaku bocu f. 10. Ako svakom ovo ne objaviš ti ćeš biti veoma kažnjen. Ako bi ko prestupio po ovom našem pismu, sudi ga kako ono izgovara.

Tab. 3. Alkoholna pića i cijena (1874)

| Vrsta alkoholnog pića | Gradi <sup>26</sup> | Fiorina / boca     |
|-----------------------|---------------------|--------------------|
| Špirit triple         | 35                  | 2                  |
| Rum                   | 24                  | 2                  |
| Šljivovica            | 20                  | 2                  |
| Ašenica               | 20                  | 2                  |
| Mastika               | 20                  | 2,30 <sup>27</sup> |
| Anižine               | 18                  | 1                  |
| Dalmatinska           | 15–17               | 1                  |

Uporedo formiran je, takođe, veliki broj *ortakluka* i *društava*, manjih ili većih formi udruživanja trgovaca. Za nas je zanimljiva *Družina* osnovana 1874. a koja je zakupila trgovinu „špirituoznim pićima“ za tri godine, od čega je država na godišnjem nivou imala prihod od 21 200 fiorina.<sup>28</sup>

Zatim nastaje prvo crnogorsko akcionarsko društvo – *Društvo za građenje jedne gostionice na Cetinju*, a prije toga (1863) izgradnja gostionice *Lokanda*.<sup>29</sup> Ovo društvo, iako nije prošlo

<sup>26</sup> Gradi 35–87,5%, gradi 24–60,0%, gradi 20–50,0%, gradi 18–45,0%, gradi 15–17–37,5–42,50%.

<sup>27</sup> Cijena mastike navedena u Crnogorskim zakonicima 1796–1916, knj. 1, 1998, 254. iznosi 1,30.

<sup>28</sup> *Glas Crnogorca*, II, 1874, 4. (...) Zakupci su uzeli špirit na tri godine i plaćaju državi zanj 21 200 fiorina. Svakoj vrsti špiritskog pića određena je cijena, po kojoj će se prodavati, ista koja je i do sada bila. A zakupci su obavezni, da moraju uvijek imati u svojim stovarištima dovoljno špirta.

<sup>29</sup> Đurović M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 67.

slavno, navodimo kao aspekt razvoja ugostiteljskih i turističkih usluga, da je vino imalo svoje mjesto. Bogišić navodi (1873) da je broj krčmara Crnogoraca uvećan, i to najviše po pazarima ali i po selima. Ovim poslom se bave i popovi.<sup>30</sup> U dućanima (krčme) se obavljala trgovina i prodaja pića i drugih ugostiteljskih usluga. Za nas su važni kao objekti i kojima su plasirane prerađevine od grožđa (vino, rakija).

Po pitanju rada krčmi Senat je ubrzo izdao naredbu (16. decembra 1873) u kojoj je jedini uslov za držanje krčme „da mu ne smije manjkati preko cijele godine vino i rakija“. Čak je bila i predviđena kazna od 10 talijera za onoga kome u krčmi fali vina i rakije.<sup>31</sup>

Da li je ovo bio istinski pokušaj Senata da podstakne trgovinu vinom i rakijom, teško je odgovoriti. U svakom slučaju potražnja za vinom i rakijom podsticala je njihov uvoz, a indirektno i vinogradarsku proizvodnju.

Nakon Berlinskog kongresa (1878) i proširenja crnogorske teritorije dodatni podsticaj za razvoj privrednih i trgovačkih aktivnosti bili su, pored uvećanja poljoprivrednih površina, i prisajedinjene varoši (Podgorica, Nikšić, Kolašin, Bar, Ulcinj,

---

<sup>30</sup> Bogišić, V., „Ekonomske odnošaji u Crnoj Gori“, *Zapisi*, g. XI, knj. XX, 5, 1938, 271. (...) Pače krčmara i handžija i butigara ima i popova (pop Vaso i pop Vidak na Cetinju)

<sup>31</sup> *Crnogorski zakoni 1796–1916*, Istorijski institut Republike Crne Gore, knj. 1, 1998, 251. Čim primiš ovo pismo, prizovi sve krčmare koji su u tvoju kapetaniju te prodavaju vino i rakiju, i kaži im ovako: da svaki koji misli po danas držati krčmu da mu ne smije nikad manjkati preko cijele godine vino i rakija u njegovoj krčmi, pa baš da bi najhrđavija vremena bila. Koji bi se primio toga da mu ne manjka upiši mu ime i prezime i odklen je i da mu je han. A oni drugi koji ne more nek zatvori han. Kome bi od ovih krčmara koji su se potpisali manjkalo prvi put globa talijera 10. I po danas ko misli u tvoju kapetaniju držati han, pošlji ga ovamo da ga mi naučimo (Naredba Cenata crnogorskog upućena kapetanima, 16. 12. 1873)

Spuž), za ondašnje prilike sa značajnim brojem stanovika i novoformiranim pazarima. U ovim varošima veliki broj stanovnika bavio se trgovačko-zanatskim poslovima. Broj dućana i ugostiteljskih radnji (kafana) takođe je rastao. Na taj način stvorena je mogućnost povezivanja trgovinskih enklava i razvoj ovih privrednih grana u Crnoj Gori.

Glavarski sloj i dalje je bio nosilac vlasti i moderator privrednog života. Knjaz Nikola, jedan broj njegovih najbližih saradnika, kao i manastiri bili su najveći zemljoposjednici.<sup>32</sup> Ovaj sloj je, uglavnom, posjedovao velike komplekse zemlje (oranice, vinograde)<sup>33</sup> i dobara (mlinove, valjaonice) i time uvećao svoje bogatstvo. Položaj i privilegije omogućavali su im obavljanje poslova poput trgovine stokom, žitom, ali je držanje dućana i hanova bila jako profitabilno.<sup>34</sup> Takođe, za samo desetak godina nakon nezavisnosti, saobraćajna infrastruktura se polako poboljšavala, što je značajno uticalo na promet roba i migraciju stanovništva. Nekadašnji mračni i tijesni dućani svuda su preobraćeni u svijetle i prostrane prodavnice.<sup>35</sup> Postoje uredni hoteli,<sup>36</sup> čak i

---

<sup>32</sup> Bulajić Ž., *Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878–1912)*, Titograd, 1959, 270.

<sup>33</sup> Đurović M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 121. (...) Tako je vojvoda Božo Petrović imao Brezovik sa 387 rala zemlje, vojvoda Maro Petrović 220 rala i četiri mlina, vojvoda Petar Vukotić, tast knjaza Nikole, 218 rala, tri mlina, i 26 motika vinograda u okolini Podgorice.

<sup>34</sup> Đurović M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 122–127.

<sup>35</sup> Rovinski, *Zapisi o Crnoj Gori*, Podgorica, 2001, 175.

<sup>36</sup> Rovinski P., *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti II*, Javno preduzeće za informativne i izdavačke djelatnosti, Cetinje, 1994, 327 (...) Čistoća i udobnost sve više prodiru u život i postaju Crnogorcima nužna potreba. Za strance sada u Crnoj Gori već postoje hoteli koji ni po čemu ne zaostaju od onih u Dalmaciji. To možda najbolje potvrđuju krčme u gradovima koje su namijenjene za domaće goste. U njima često nema poda, kreveti su često

proste krčme ili hanovi snabdjeveni su čistim posteljama koji su reklamirani u *Glasu Crnogorca*.<sup>37</sup>

Zato Ministarstvo unutrašnjih djela, u cilju uređenja i razvoja varoši, izdaje (1881) Naredbu o uređenju trgovačkih varoši (Ulcinj, Podgorica, Cetinje, Šavnik).<sup>38</sup> Ova naredba je pored ostalog podrazumijevala popis dućana, krčmi i drugih trgovačkih zavoda, kako su ih u to vrijeme nazivali. Iz ove naredbe saznajemo da je postojalo pet kategorija trgovačkih zavoda, i to:

- krčme u kojima se samo prodaje piće,
- gostionice u kojima se prodaju jelo i piće,
- pomiješani dućani i krčme,
- dućani (butige) u kojima se prodaje razna roba bez pića i
- peći koje leb peku.

Brojnost ovakvih ugostiteljskih radnji je rasla, pa su se često *pravi* krčmari žalili da vrlo slabo rade jer se i trgovci bave prodajom pića. Ministarstvo unutrašnjih djela je povodom ovih žalbi zabranilo (1899) trgovačkim radnjama da prodaju piće na malo.<sup>39</sup>

složeni od sanduka u kojima je bila neka roba, koje je tako sklapao neki domaći majstor samouk. Ali pod je pometen i čist, na krevetu je čista posteljina, na zidovima police sa čistim posuđem, isto tako je čista i mala kuhinja.

<sup>37</sup> *Glas Crnogorca*, IX, 1880, br. 40. (...) Čast mi je dati na znanje ovdašnjem opštinstvu, a naročito gospodi strancima koji dolaze na Cetinje, da sam u ovdašnjem mjestu u kući g. Vasa Jabučanina otvorio Gostionicu s kafanom, koju sam snabdio s najnovijim namještajem iz Triješća i udesio tako ugodno, da se u njoj za kraće ili duže vrijeme a pod umjerenom cijenom može obitavati u kamarama ukusno namještenijeh. U kafani i gostionici postarao sam se za dobra jela i pića, koja se u svako doba dobiti mogu. Molim za mnogobrojnu posjetu. Cetinje, 1 oktobar 1880. Jovan Golubović, gostioničar.

<sup>38</sup> *Crnogorski zakoni 1796–1916*, Istorijski institut Republike Crne Gore, knj. 2, Podgorica, 1998, 40.

<sup>39</sup> Đurović M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 143. (...)

Žalbe su, međutim, bile i na neuslovnost i higijenu kafana i gostionica u kojima se služila hrana i piće, a gosti odsijedali.<sup>40</sup>

U Podgorici je tada (1881/1882) postojalo preko 320 dućana (od čega 62 kafane), na Cetinju – 68 gostionica i krčama (1903), a srazmjerno njihovoj veličini slično je bilo i u drugim gradovima. Ukupan broj trgovačkih radnji i kafana u Crnoj Gori u periodu 1881–1991 iznosio je 1106. odnosno 625.<sup>41</sup>

Već 1886. Mirkova varoš „učinjela je lijep uspjeh... naši domaći proizvodi već se prodaju svi u njoj“, dok trgovina u Staroj varoši jenjava.<sup>42</sup> Te radnje nisu bile strogo specificirane za obavljanje jedne djelatnosti, već su se vlasnici bavili i trgovinom i zanatstvom pa i nabavkom i prodajom pića i sl.

### *Počeci falsifikovanja vina*

Crnogorska vlast se u periodu 1880–1890 polako suočava i bori sa jednim negativnim trendom u produkciji i prodaji vina i rakije – njihovim intenzivnim krivotvorenjem. U dokumentima sačuvanim u crnogorskim arhivima krivotvoreno vino nazivano je *falsifikovanim* ili *falsom*, i ovaj termin korist ćemo i mi u tekstu.

U navedenom periodu posebno je intenzivirana trgovina vinom. Veliki broj vina niskih cijena i sumnjivog kvaliteta uvožen je u Crnu Goru. Veliki dio takvog vina često je bio i

---

Butige u kojima se prodaje manufaktura ne smiju prodavati piće na manje od jednog kila, a nipošto i na čašice i bočice kao dosad što su krčmili (...)

<sup>40</sup> *Glas Crnogoraca*, XXXIV, 1905, br. 29. (...) Rđava i nečista voda, otrovna-fabricirna pića često pričinjavaju jaka trovanja. A najčešće stvaraju kataru organa za varenje pa i bolest cijelog tijela (...) Sudovi za piće; čaše, čikare, bočice i dr. kao i sudovi za jelo, ožice, tanjiri i ostalo, posluže vrlo često kao prenosna sredstva mnogih lakših i teških bolesti.

<sup>41</sup> Pejović Đorđije-Đoko, *Iseljavanje Crnogoraca u XIX vijeku*, Podgorica, 2003, 275.

<sup>42</sup> Đurović M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 134-140.

predmet falsifikovanja. Glavni načini falsifikovanja vina bili su: bojadisanje (bojanje), koje se postizalo dodavanjem sintetičkih ekstrakata, kora drveta ili trava. Na ovaj način intenziviran je i miris vina. Vino kojem je dodavana boja, stanovnici su nazivali – *farbano vino* ili *morovan*.<sup>43</sup> Jedan broj takvih vina izlazio je na tržište i nalazio svoje kupce i konzumente.

Dodavanje vode u cilju uvećanja količine vina bio je prastari trgovački recept koji nije izmišljen u Crnoj Gori, i on je stalno primjenjivan u tadašnjoj vinskoj trgovini. Miješanje špirita sa manjim količinama lozove i šljivove rakije rađeno je, takođe, u cilju dobijanja veće količine jeftinije rakije. Špirit je, takođe, dodavan i u vino u namjeri popravke sadržaja alkohola ili proizvodnje samog vina.

Prvi odgovor vlasti na krivotvorenje vina bio je usvajanje pravila i propisa o ljekarima (fizikusima). Ova pravila, predložena od strane Ministarstva unutrašnjih djela (1891), podrazumijevala su da niko u Crnoj Gori „ne može vršiti ljekarsku praksu, nazivati se medigom, niti dobiti službu kao liječnik, ko nije redovno svršio medicinske nauke i dobio diplomu na jednom od priznatih evropskih univerziteta“.<sup>44</sup> Pored dužnosti ljekara da vodi brigu o narodnom zdravlju, on je trebalo i da „kontrolise razna alkoholna pića i zgotovljena jestiva što se po dućanima prodaju, kao i raznovrsno voće po pazarima“, kao i da otvori privatnu apoteku ukoliko nema uslova da se osnuje takva javna apoteka.

U sklopu ovih propisa započelo je i osnivanje apoteka (1891). Pravo otvaranja i držanja apoteka imala su lica koja imaju univerzitetsku diplomu provizora ili magistra farmacije. Apoteka je pored nabavke lijekova, za sve veću tražnju

---

<sup>43</sup> *Glas Crnogorca*, XXIV, 1895, 34.

<sup>44</sup> Naredba Ministarstva unutrašnjih djela o apotekarskoj službi, *Zbornik pravila, propisa i naredaba u sanitetskoj struci Kneževine Crne Gore*, Cetinje, 1891, 5.

medicinske pomoći, u svojim laboratorijama imala dovoljno instrumenata i hemikalija za fizičko-hemijsku kontrolu vina.<sup>45</sup>

Vino je postajalo sve traženiji artikl. Jedan broj predstavnika stranih vinskih kuća (Kandija, Grčka) dolazio je direktno u Crnu Goru ugovarajući poslove o prodaji njihovih vina.<sup>46</sup> Uvoz „jeftinih vina“ iz grčke bio je značajan.<sup>47</sup> Varoški apotekari, a katkad i ljekari, provjeravali su kvalitet ovih vina i njihovo puštanje u promet. U slučaju sumnjivih uzoraka oni su se za odgovor obraćali Ministarstvu unutrašnjih djela na Cetinju.

Uvoz jeftinih vina bio je i nelojalna konkurencija domaćim proizvođačima koji su proizvodili relativno dobra vina, ali ih nisu mogli prodavati po niskim cijenama. Po ovom pitanju bile su česte žalbe Ministarstvu unutrašnjih djela koje nije preduzimalo po tom pitanju efikasne mjere da zaštiti domaću proizvodnju. Tako je trgovac Loro Pici tokom 1895. nabavljao jeftinija vina iz Kandije koja su bila *vrlo sumnjivog kačestva*, a koje je kontrolisao ljekar Petković iz Ulcinja. Uzorke vina kojima nije bilo moguće utvrditi kvalitet na lokalnom nivou (Ulcinj), dr Petković je prosljeđivao na dalju analizu na Cetinje,<sup>48</sup>

<sup>45</sup> Naredba Ministarstva unutrašnjih djela o apotekarskoj službi, *Zbornik pravila, propisa i naredaba u sanitetskoj struci Kneževine Crne Gore*, Cetinje, 1891, 67–72.

<sup>46</sup> *Glas Crnogorca*, XXIV, 1895, 25, 3. (...) Jučerašnjim vapor došao je amo sa Cetinja predstavnik te kuće u Kandiji, i veli da je mnogo narudžbina za takvo vino na Cetinju zaključio. Sumnjam da je iko glave tamo obrnuo odnosno tog vina. Može taj trgovac i bojadisanu vodu sa izvjesnim procentom alkohola prodavati za vino. U interesu domaće proizvodnje i narodnog zdravlja, toplo Vas molim, da vaš glas podignete. (...) Nedajte da stranci iznose iz naše zemlje novac, a da nam za njega razne bučkuriše i otrove prodaju.

<sup>47</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-2b, 1895. Nazad nekoliko mjeseci došlo je ovđe grčkoga vina, koje je u nekim krčmama točeno i potrošeno. Vino je bilo dobro, a jeftino pa pasalo.

<sup>48</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-1a, 1895. Od nekog vremena, ovdašnji trgovac g. Loro Pici, počeo je donositi neka vina sumnjivog kačestva. Više puta,

Podgoricu ili Split. Cijena analize vina (1900) u Splitu iznosila je 7,<sup>49</sup> dok je u Podgorici iznosila 5 fiorina.<sup>50</sup> I sam proizvođač i prodavac vina, okružni ljekar Petković po ovom pitanju, potpisuje tekst u *Glasu Crnogorca* (1895), koji je upravljen protiv uvoza artificijelnih vina.<sup>51</sup>

preporučivao sam mu da takva vina ne donosi, pošto se sumnjam da su ta vina od grožđa no da su veštački napravljena. Kao takva, ako su, hrđave posljedice po stomaku i zdravlju mogu imati upotrebitelji. Vazda se izgovarao da narod hoće nešto jevtino, za to takva vina dobavlja. (...) Današnjom poštom šaljem mustru od vina i rakija. Pošto ja ni sam u stanju da podpuno opredelim kačestva ovog pića, prinuđen sam moliti Ministarstvo unutrašnjih djela, da izvidi ovo piće i da me izvesti za u buduće hoću li dopuštati da se ovako piće sa strane donosi i ovdje prodaje. (Okružni ljekar Ministarstvu unutrašnjih djela, 18. 05. 1895)

<sup>49</sup> DAC-MUD, f. 123, 1901, 224e. (...) Opština nije trebala da šalje od mog vina 4 boce, već je mogla poslati jednu bocu kao mostru od sve 4 bačve pa koliko bilo, da ne troši tuđe a ni opštinsko. Pošto na svaku bačvu platim po tako po fiorina 7 – to izlazi kao jedna cijela dacija za tu stvar. (...)

<sup>50</sup> DAC-MUD, f. 123, 1901, 231a.

<sup>51</sup> *Glas Crnogorca*, XXIV, 1895, 25, 3. Prije nekoliko nedjelja bio sam na Cetinju, i ovog puta ponio sam sobom na prikaz mog vina do 30 litara u bocama. Razdao sam po jednu i dvije boce tako reći kao mostru – no na žalost nijesam pozitivnih kupaca našao. Svi hvale vino, no niko ne kupuje. Ne vjerujem da su mi laskali, kad su govorili da je vino izvrsno, a međutim ne kupuju, uzrok mora biti u cijeni. Predlagao sam im po fi.23 hektolitar “franco“ na kotorskoj rivi. Držim da cijena nije visoka onakom vinu. Ovom prilikom isprobao sam sva vina na Cetinju, i vjerujte mi, da ta njihova vina mnogo niže po kakvoći stoje od mog. Bih rekao da su većinom cetinjska vina, što trgovci prodaju, artificijalna. Višina drže i prodaju vina iz tuđine. Vraćam se u Ucinj i čujem da je ondašnji trgovac i činovnik ovdašnjeg suda kap. Loro Pici, donio neko vino iz Kandije i da ga prodaje po 20 novčića oku. Vidoh to vino a i račun pošto ga je tamo kupovao. Predstavite sebi, po 32 para oku na mjestu! Kakvo je to vino i jeli od grožđa, nijesam bio u stanju da opredijelim, usljed čega, poslao sam mostre na Cetinje i očekujem odgovor.

Primjedbe o arificijelnim vinima iznesene u *Glasu Crnogorca* od strane dr Petkovića, izazvale su različite polemičke stavove – od onih koji su ih podržali i spremni su da pomognu po tom pitanju,<sup>52</sup> dok su drugi oštro osuđivali pojavu članka u državnim novinama.<sup>53</sup> Primjetno je da je došlo do preplitanja nadležnosti o zabrani puštanja sumnjivog vina u promet. U dopisu (nečitak potpis) predsjedniku državnog savjeta Božu Petroviću, tvrdi se da je grčko vino bilo odlično,<sup>54</sup> a da ga pojedini državni službenici (dr Petković), i sami prodaju, ali po vrlo visokoj cijeni (oka – 50 novčića) pa ga niko ne uzima.<sup>55</sup> Po žalbi trgovca zabranjeno vino je otvoreno i nađeno da je sasvim u redu.<sup>56</sup> Razlog o jeftinoći vina isti autor nalazi u samoj Grčkoj,

---

<sup>52</sup> *Glas Crnogorca*, XXIV, 1895, 25, 3. (...) a što se mene tiče (prof. Jergović) pripravan sam, a i dužnost mi je, da svaki takav slučaj, koji je na odmet našem vinogradarstvu, a osobito onaj koji prijeti unosom filoksere u naše loze, brižljivo pazim i o njemu računa vodim.

<sup>53</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-2b, 1895. (...) Obraćam pažnju ministarstva na taj članak, jer pojava njegova u zvaničnim novinama pravi je škandal. I Jergović i Petković su državni činovnici i oni javno optužuju vladu zbog nemarnosti, jer kažu „na Cetinju se prodaje artificalno vino“ i „sumnjam da je iko glave obrnuo odnosno toga vina. (...) Dakle činovnici nemaju svoje nadležne vlasti, nego se služe novinama da opominju vladu

<sup>54</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-2b, 1895. (...) Vino je bilo dobro, a jeftino, pa pasalo.

<sup>55</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-2b, 1895. (...) Nazad mjesec dana došle dvije bačve. Petković imajući i sam vina, koje toči oku po 50 nov, s čega ga niko ne uzima, sjeti se, da je grčko vino otrov za narod i stavi zabranu na one dvije bačve, ali u isto vrijeme ponudi se vlasniku vina, da će ga on kupiti, ne da ga prodaje, no da ispeče rakiju.

<sup>56</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-2b, 1895. (...) naredim da se bačva otvori i vino proba koje je nađeno sasvijem dobro i čisto. Ja sam odmah trzeći odmah dopuštio, da vino slobodno prodaje, jer sam vidio, da je Petković prosto iz ličnog interesa vino uzopćio, a drugo on i nema vlasti izdavati takve naredbe,

„isti koji je i u Italiji, te se u Dalmaciji, vinom bogatoj, pije italijansko vino“. A uvoz stranog vina u Crnu Goru ne može se zabraniti, „pošto domaćega vina nemamo ni blizu za domaću potrebu“.<sup>57</sup>

Ovaj spor riješen je učešćem Ministarstva unutrašnjih djela koje je Okružnom sudu u Ulcinju potvrdilo da su uvezeno vino i rakija<sup>58</sup> ispravni i slobodni za prodaju uz primjedbu da dr Petković ne može zabranjivati potrošnju ili uvoz stranih pića, bez saglasnosti vlasti.<sup>59</sup>

Usljed ovakvih slučajeva, Ministarstvo unutrašnjih djela izdalo je 1898. naredbu (br. 980) koja je „poslata svim okružnim kapetanstvima“ i strogo je zabranjivala miješanje prirodnih pića i određivalo „kazne za sve trgovce s pićem koji budu prirodna pića miješali i s raznim ekstraktima kvarili i pravili“.<sup>60</sup>

Međutim, naredba iz 1898. nije bila dovoljna, jer je ustaljena praksa nastavljena. U procesu razvoja trgovačkog kapitala izdvojio se jedan broj krupnih trgovaca, među kojima je bilo i onih koji su bili privilegovani od strane države. Za tadašnje  

---

no mu je dužnost prijaviti vlasti, pa će ona učinjeti dalje, što je potrebno. (Predsjedniku državnog savjeta Božu Petroviću, nečitak potpis autora žalbe, 15. jun 1895)

<sup>57</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-2c, 1895.

<sup>58</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-3b, 1895. Isto tako u poslatoj bočici rakije nije se moglo naći škodljivih suspstancija, sudeći po probama koje su s njome učinjene. Ima 20 gradi alkohola. Plavu lakmus kartu boji u crveno, do duše, ali to čini i naša najčistija lozovača.

<sup>59</sup> DAC-MUD, f. 93, 525-3b, 1895. (...) Prema svemu navedenom ovom vinu i rakiji ne mogu se uvoz i prodaja zabraniti. Nek Okružni sud saopšti ovaj akt g. dr Petkoviću s tom primjedbom, da on može zabraniti potrošnju ili uvoz stranih pića samo u sporazumu i po odobrenju tamošnje političke vlasti i to na osnovu naučno obrazloženog ljekarskog mišljenja poslije izvjesnih, praktičnom ljekaru pristupnih hemijskih eksperimenata.

<sup>60</sup> DAC-MUD, f. 129, 1902, 134h.

prilike možda izgleda nevjerovatan trgovački potez, jer su *dominantni* trgovački artikli bili prije svega: žito, stoka, vuna, koža, ukljeva i ruj, ali trgovac V. Vuletić godine 1899. dobija mogućnost za formiranje akcionarskog društva<sup>61</sup> i posebnu povlasticu za uvoz grožđa iz Italije u Bar gdje bi vršio preradu i proizvodnju kvalitetnog vina i rakije *bez ikakve primješe ili fabrikacije*. Ova povlastica data je za period „od 20. avgusta ove do 1. avgusta 1900. god. kojeg dana društvo ima državnu kuću osloboditi“. <sup>62</sup> Na uvoz grožđa iz Italije nije naplaćena taksa, a ovaj projekat (uvoz, skidanje takse) opravdan je slabim rodnom i kvalitetom grožđa u Crnoj Gori, kao i brigom za narodno zdravlje zbog učestalog patvorenja vina.<sup>63</sup> Planiranu proizvodnju vina i rakije trebalo je da vrši *jedno akcionarsko društvo* čiji član može biti *svaki Crnogorac ma kome staležu pripadao* i sa kapitalom *kojim su voljni*. Međutim, rok za prijavu bio je jako kratak, pet dana, od dana kada je naredba prosljeđena (10. 08. 1898) do 15. dana u istom mjesecu.<sup>64</sup> Već

<sup>61</sup> DAC-MUD f. 115, 1899. br. 770a.

<sup>62</sup> DAC-MUD f. 115, 1899. br. 788. (...) Po najvišem ovlaštenju Njegovog Visočanstva Knjaza ovim se daje g. Vuku Vuletiću i društvu mu da mogu kupovati ovogodišnje grožđe u Italiju i oslobađaju se od svakog državnog plaćanja uvoziti ga u Baru, da od istog vino i rakiju pod nadzor vlasti proizvede, i to bez ikakve primješe ili fabrikacije. Za vrijeme dok bi ovaj rad društvo vršilo vlada će im ustupiti jednu od državnih kuća na pristanu, u kojoj imaju od ovogodišnjeg grožđa izrađivati vino i rakiju.

<sup>63</sup> DAC-MUD f. 115, 1899. br. 770a. Vlada Nj. V. uzimajući u obzir nerodicu grožđa u zemlji, a željeći da piće vino i rakija budu pravljene od čistog grožđa sa obzirom na na narodno zdravlje riješili smo da se uvoz grožđa iz Italije oprosti od državne takse te da se pravljenje vina i rakije pod nadzor vlade daje jednom Akcionarnom društvu koje će vršiti svoj rad u Baru. (Pismo Okružnom sudu u Podgorici, 16. 08. 1899. u potpisu I. Plamenac)

<sup>64</sup> DAC-MUD f. 115, 1899, br. 770b. (...) koji imaju doći na Cetinje najdalje do 15. ovog mjeseca kojega će dana međusobni ugovor sačinjeti i rad

u septembru iste godine krenulo se sa transportom neophodnih vinskih sudova u barski Pristan.<sup>65</sup>

Ovo je prvi organizovaniji uvoz i prerada grožđa koje je jedno poslovno društvo sprovedo u tadašnjoj Crnoj Gori. Šta su bili motivi vlasnika kapitala u tom društvu? Očigledno da su vlasnici bili bliski vladajućoj kući Petrovića, jer je trgovac Vuletić dobio posebne povlastice – neplaćanje poreza na uvezenu robu i ustupanje državnih kuća na Pristanu za preradu grožđa. Evidentno je da je od vladajuće garniture prepoznat rast potražnje za vinom, uvećani uvoz stranih „sumnjivih“ vina, kao i učestalo falsifikovanje vina od strane stranih i domaćih trgovaca. Domaća proizvodnja grožđa i vina je usljed šteta koje je nanosila filoksera i druge biljne štetočine i bolesti, bila svedena na podmirivanje domaćih potreba.

Na drugoj strani, pojedine opštinske uprave sprovodile su suprotnu politiku. Uprave su se borile protiv uvoza grožđa, posebno u lošim godinama. Na sjednici održanoj 29. 08. 1899. Opštinski odbor Podgorice riješio je da uvede taksu na svaki kilogram uvezenog grožđa. Na žalbe pojedinaca, Ministarstvo je od opštinske uprave po ovom pitanju zahtijevalo odgovor.<sup>66</sup> U

---

što priđe odpočeti jer berba grožđa u Italiji brzoće nastupiti. Koji se neprijavi na rečeni dan poslijet neće imati pravo tražiti da ulježe u rečeno društvo. (Pismo Okružnom sudu u Podgorici, Ulcinju, Baru, Viru, Danilovgradu, Rijeka i Nikšić, 10. 08. 1899. u potpisu I. Plamenac)

<sup>65</sup> *Onogošt*. 1899, 1, br. 19, str. 4. (...) Čuo sam da se sastavilo Društvo akcionara, koje će u Italiji uzimati grožđe za upotrebljavanje u našoj domovini. Ima već nedelja od kako se počelo, da se pregone prazne bačve za Pristan barski i da će se tamo isto u vino i rakiju prerađivati.

<sup>66</sup> DAC-MUD f. 115, 1899, br. 833b. (...) Javlja Nešo Radović da je u junu u 11,30 sati izašla opštinska naredba da se ima istoj na svaki tovar grožđa što se iz preko granice kupi plati po 75 novčića. Pošto nijeste pravilnik vi ni ja sastavili kao ni Ministarstvo na odobrenje podnijelo stoga odma odgovorite kakvu ste naredbu za prekogranično grožđe izdali.

odgovoru Ministarstvu unutrašnjih djela pojašnjenje je dao predsjednik opštine (30. 08. 1899) obrazlažući ovu odluku „koju će u svoje vrijeme podnijeti Visokom Ministarstvu na odobrenje“.<sup>67</sup>

### *Trendovi u falsifikovanju vina početkom XX vijeka*

I početkom XX vijeka strani kapital je plasiran u Crnu Goru. Pored italijanskih, za Crnu Goru su se interesovali i kapitalisti Engleske, Holandije i drugih zemalja (Đurović, 1958). Ipak italijanski investitori bili su najagilniji i pokušavali su dobiti koncesije za fabrike mlijeka, ulja, kože, ribe, sapuna i svijeca, praha, tkanina, cipela, zatim za izučavanje rudnog i šumskog bogatstva. Ubrzo su Italijani gospodarili monopolom duvana, prevozom i transportom.

Među njima su se nalazili različiti trgovački agenti koji su se prvenstveno trudili da se crnogorska spoljna trgovina usmjeri ka Italiji.<sup>68</sup> Tako su italijanski trgovci otvarali, pored

---

<sup>67</sup> DAC-MUD f. 115, 1899, br. 833a. (...) Ovdašnja opštinska Uprava, obično kao svakog nedeljnog dana držala je jučer svoju sjednicu na koju je riješila: da se na sve prekogranično grožđe koje dođe u ovoj varoši radi prodaje plati opštini na svako kilo pola od novčića što je i telalom objavljeno Nešu Đurovu koji se juče prijavio radi izvješća saopćeno mu je da je opštinski odbor ustanovio tu odluku, koju će u svoje vrijeme podnijeti tome Visokom Ministarstvu u pravilniku na odobrenje, pa ako je odobri, to da mora platiti kako on tako i svi drugi (Brzjav br. 956 Ministarstvu unutrašnjih djela od Jovana R. Mrčarice, 30. 08. 2019)

<sup>68</sup> *Glas Crnogorca*, XXX, 1901, br. 45. „(...) Gosp. Đulio Racani agent više italijanskih trgovačkih kuća, odio je sa kampionima u Podgoricu i Nikšić. I čujemo da je dobio narudžbina i preko očekivanja. Tim se otvara našim trgovcima nova pjaca, koja može izdržati utakmicu dosadašnje u cijenama i u kakvoći. Mi smo gledali razne kampiona i držimo, da su kadri, da razviju sve čvršće naše trgovinske veze sa Italijom.“

ostalog, i trgovine za prodaju vina i likera u Podgorici i Cetinju.<sup>69</sup>

Tadašnje trgovačke aktivnosti pratile su reklame u crnogorskoj štampi. U *Glasu Crnogorca* u rubrici „Oglasi“ na zadnjoj strani nailazimo na različite informacije koje garantuju kvalitet vina *pod jemstvom*. Ove oglase objavljivali su proizvođači, krčmar i ugostitelji. U *Glasu Crnogorca* od 19. februara 1900. ističe se prodaja „pravoga lozovog vina pod jemstvom“.<sup>70</sup> U istom listu broju 9. iste godine oglašivač izjavljuje da „se kod mene u veliko nalazi prodaja pravog prirodnog vina i rakije“.<sup>71</sup> U oglasu se navodi da je vino proizvedeno od suvog grožđa i da je pod kontrolom vlasti. U nekim slučajevima se naglašavalo da je gostionica „snabdjevena čistim pićem i urednim sobama“.<sup>72</sup> U *Glasu Crnogorca* nailazimo, takođe, na sve više italijanskih trgovačkih reklama.<sup>73</sup>

<sup>69</sup> Đurović M., *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 234. „(...) Tako je ‘italijanski podanik’ Đ. Kosmui imao svoju trgovinu vina u Podgorici (1899). Trgovinu vina naveliko držao je 1900. godine i ‘Italijanac’ Antonijo Logoluz u Cetinju. Frančesko Rosi moli 1900. godine da mu se dozvoli otvaranje jedne radnje ‘raznog pića (likera)’. Arnaldo Skarpa imao je trgovinu vina ‘na malo i veliko’ na Cetinju (1901), a neki Mauro Mostrot, takođe italijanski podanik, trgovinu ‘za prodaju vina i likera’ (1902).

<sup>70</sup> *Glas Crnogorca*, XXIX, 1900, br. 7, „Kovačević i Saso, trgovci u vino, javljaju svojim poštovanim mušterijama ovdje i po unutrašnjosti da su otvorili na Cetinju, Veliki depozit, pravoga lozovog vina pod jemstvom. Prodaja je na veliko i malo. Cijena umjerena.“

<sup>71</sup> *Glas Crnogorca*, XXIX, 1900, br. 9, „(...) Oboje pravim po dozvoli vlasti od suvog grožđa bez ikakvog falsifikata i dajem ga pod garancijom (...) Ko ne vjeruje može i okušati i analizaciji kako vino naše tako i rakiju podvrći.“

<sup>72</sup> *Glas Crnogorca*, XXXIV, 1905, br. 48, 4, „(...) Na znanje, gostionica i kafana, Biograd, sad u glavnoj Katunskoj ulici br. 35, snabdjevena je čistim pićem i urednim sobama (...)“

<sup>73</sup> *Glas Crnogorca*, XXX, 1901, br. 45, „Stabilimento Lazarus Fiume; Prva destilerija.“

Ovakve reklame ipak nisu mogle garantovati siguran kvalitet vina. U Naredbi Uprave opštine varoši Podgorice od 27. avgusta 1900. godine pored ostalog se konstatuje da „pored sviju naredaba i preporuka, primjećuje se da se kako strana, tako i domaća naša pića kvare s različitim miješanjima vina s neakvim ekstratim, končama, ili ti kojekavim travama, ili u isto vodu siplju, a rakiju lozovu i šljivovu sa špiritom“.<sup>74</sup> Ova naredba obuhvatala je i zabranu prodaje pokvarenih vina tj. „koja su na ostiku ili blutu okrenula“.<sup>75</sup> U istoj naredbi saopštava se da će se preduzeti sve neophodne radnje da se prodavci „ovakvijenih vina“ uhvate i kazne.<sup>76</sup>

Iste godine (1900) Opštinska uprava Podgorica, pozvala je u svoje kancelarije prodavce vina, i ujedno izdala naredbu u kojoj između ostalog stoji ovo: „Da ovd. krčmari (trgovci) ne smiju ni pod kakav način u buduće prodavati falsifikovana vina jer koi bi se prodavac vina ufatio hemičnim ispitivanjem, da prodaje takvo vino, da će mu se pokvareno vino prosuti na javnom pazaru, a vlasnik istoga potpasti strogoj globi i zabraniti mu se radnja za na vazda.“<sup>77</sup>

#### Apotekarske analize

U odnosu na uvoz vina, Ministarstvo unutrašnjih djela (1901) zauzima jasan stav – da svako uvezeno vino prvo mora biti

---

<sup>74</sup> DAC-MUD, f. 123, 1901, 353d.

<sup>75</sup> DAC-MUD, f. 123, 1901, 353d. „(...) Strogo se zabranjuje miješanje vina sa špiritom, bojama, ljekarijama, koram ma kakvog drveta, esencijama, i svim drugim stvarima koje nijesu od grožđa. Isto tako zabranjeno je prodavati vino u koje je sipana voda u namjeri da se poveća količina vina.“

<sup>76</sup> DAC-MUD, f. 123, 1901, 353d. „(...) Da se bi doznalo ili poznalo, da li koji od prodavaca falsifikovao vina ili rakiju, ovdašnja uprava opštine preduzimaće hemičko ispitivanje redovno, i koji od ovdašnjih bi se ušto takvo uhvatio, pokvareno piće prosuće mu se na javnom pazaru, i potpanuće strogoj globi, kao što zabraniće mu se radanj ana vazda.“

<sup>77</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 353a.

hemijski analizirano.<sup>78</sup> Provjera kvaliteta vina rađena je svake godine. Lokalni *apoteekari* su na licu mjesta uzimali uzorke (mostre) i u laboratorijama vršili provjeru kvaliteta vina. Po pitanju hemijskih analiza apotekara, prodavci vina su, katkad, prilagali žalbe Ministarstvu unutrašnjih djela,<sup>79</sup> nakon čega je vino otpremeno na hemijsku analizu u Split.

Tadašnji poznati trgovac iz Nikšića, Marko Gurazi, bio je čest uvoznik vina, držao je *depozite* pića u Nikšiću, Cetinju i Podgorici. Analize njegovih vina vršili su lokalni apoteekari. Međutim, ni po ovom pitanju trgovac nije bio zadovoljan, jer je smatrao da su analize apotekara neprecizne i skupe, pa su *mostre* od vina (obično po jedna boca iz svake bačve) upućene u Split, dio vina ovog trgovca bilo zapečaćeno do konačne analize,<sup>80</sup> a one bačve s vinom koje nisu bile sumnjive puštane su u prodaju.<sup>81</sup> U tom poslu Gurazi je uvezao 27 kvintala vina iz Italije.<sup>82</sup> Cijena za hemijske analize četiri boce vina u Splitu iznosila je 26 fiorina i 87 novčića.<sup>83</sup> Vino nije samo analizirano

<sup>78</sup> DAC-MUD, f. 129, 1901, 231b.

<sup>79</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 210a. „Najpozniznije molim Vašu Preuzvišenost kao oca siromaškog da učiniš taj sevap da naredite sudu podgoričkom telegrafično na moj trošak da se pregleda svaka bačva napose što nađu u depozitu familje Kolje. Ako nađu koju bačvu čislo vina t.j. da nije otrovano i to neka gleda apotekar podgorički da se oslobodi prodavati, a što bude troška apotekarova ja ću platiti. Ako što on svojim znanjem nađe vina da nije lozovo neka stoji dok dođe odgovor sa analize.“ (...) (Marko F. Guraziju Ministarstvu unutrašnjih djela, 1. 03. 1901. Podgorica)

<sup>80</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 221.

<sup>81</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 210b. „(...) dok se analizira i dođe odgovor iz Spljeta, neka tamošnji apotekar pregleda svaku bačvu po redu pa za koju reče da je dobra neka mu se i oslobodi da ga prodaje, a za koju izjavi sujmu neka se zapečati do odovora iz Spljeta“ (Ministarstvo unutrašnjih djela Upravi opštine Podgorica, 2. 02. 1901.)

<sup>82</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 224c.

<sup>83</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 224a.

po pitanju hemijskog sastava već i samog zdravstvenog stanja.

U Ministarstvo unutrašnjih djela nisu pristizale žalbe samo zbog „neodgovarajućih“ analiza već i po pitanju uzimanja broja mostri (uzoraka) vina,<sup>84</sup> načinu uzimanja, neprisustvovanja odgovornih lica prilikom pečačenja vina.<sup>85</sup> Po tom pitanju iz Ministarstva unutrašnjih poslova stizala su upozorenja opštinskim upravama da posao po pitanju provjera i superprovjera zadržavanja stanja vina pažljivo sprovede.<sup>86</sup>

Redovnim uzimanjem uzoraka vina i hemijskom analizom, opštinske uprave su pojedina vina *sekvistirala* jer su neprimodna. Za one vlasnike koji su željeli da vrše novu analizu vina opštinske vlasti su zapečaćene boce sa vinom prvo prosljeđivale Ministarstvu unutrašnjih djela na Cetinje.<sup>87</sup>

<sup>84</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 224d/224c. „(...) Opština nije trebala da šalje od mog vina 4 boce, već je mogla poslati jednu bocu kao mostru od sve 4 bačve pa koliko bilo, da ne troši tuđe a ni oštinsko.“ (Prigovor Ministarstvu unutrašnjih djela od strane trgovca Marka Gurazija, 28. II 1901)

<sup>85</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 373a. „(...) Dobro ispitajte jesu li bili prisutni vlasnici vina, ili njihovi zamjenici, kada ste uzimali i pečatili mostre od vina, koje ste ovamo za analizu poslali, jer ima od istih koji govore, da nijesu prisutni bili, kao ni njihovi punomoćnici (...)“ (Kapetanu Stevanu Raičkoviću, Podgorica, po naredbi B. Petrovića, 11. 4. 1901)

<sup>86</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 376. „Još jednom naređujem vi da osobitu pažnju obratite na sva ona vina koja su analizirana tun i u Spljetu da se sve bačve iz kojih su bile mostre dobro čuvaju da ih ne bi ko promijenio ili vino iz njih istočilo, i da se svaka od tih bačava, ako već nije, dobro zapečati na nekoliko mjesta i to u prisustvu vlasnika istih ili njihovih zamjenika.“

<sup>87</sup> DAC-MUD, f. 129, 1901, br. 231a.

1. Mitar Turov, jedna botilja od 1 k. pod No. 1 koje vrste ima oko 500 kgr.
2. Vaso Perišić, jedna botilja od 1 k. pod No. 2 koje vrste ima oko 300 kgr.
3. Nuš Koča, jedna botilja od 1 k. pod No. 3 koje vrste ima oko 500 kgr.
4. Joko Nikić, jedna botilja od 1 k. pod No. 4 koje vrste ima oko 1500 kgr.
5. Petar Kavalier, jedna botilja od 1 k. pod No. 5 koje vrste ima oko 500 kgr.
6. Đakomo Prčeli, jedna botilja od 1 k. pod No. 5 koje vrste ima oko 1000 kgr.

Naravno da su opštinske vlasti bile vrlo oprezne po pitanju uzimanja uzoraka i pečačenja bačava. Kapetan St. Raičković, u telegramu sekretaru Ministarstva unutrašnjih djela (1901) pojašnjava način obilježavanja i pečačenja vina i slanje *mostri* vina na Cetinje.<sup>88</sup>

Koliko je bila nesigurna analiza vina po pitanju flasifikata, pokazuje i odgovor „Kemično-gospodarstvene pokušajne postaje u Spljetu“, koji ukazuje da u nekoliko slučajeva vina nisu falsifikovana već sa manama i pokvarena.<sup>89</sup> Isti je bio slučaj sa vinom uvezenim iz Bolonje vlasnika Arnalda Skarpe, koje je (tri uzorka) prema izvještaju apotekara Sundečića bilo vještački bojadisano. Kemična gospodarstvena postaja iz Splita je, međutim, tvrdila „da sva tri ogleda predstavljaju naravita (prirodna) vina, dočim jedno od istih (br. 12) pokvareno na način da se mora isključiti od potrošača.“<sup>90</sup> Iako su apotekar

<sup>88</sup> DAC-MUD f. 123, 1901. br. 373b/373c. „Svaka mostra vina koja je slata tome Ministarstvu na analizu otočena je iz bačava u prisustvu vlasnika istoga vina ili njegova zamjenika, u njihovom prisustvu, a na istom mjestu zapečaćena pečatom ove Uprave i vlasnikovim, i najposlije u kancelariji ove Uprave svaki je vlasnik (ili mu zamjenik) podnio tako zapečaćenu botilju zajedno sa opštinskim izaslanikom i uprava je u njegovom prisustvu numerisala, uz njihovo priznanje da je u njegovu prisustvu otočena i zapečaćena i da je to njegovo vino. Ovo ne može nijedan od vlasnikah vina oporeći.“ (Telegram Ministarstvu unutrašnjih djela, kap. St. Raičković, 11. 04. 1901. Podgorica)

<sup>89</sup> DAC-MUD, f. 129, 1901, br. 231c/231d. „(...) Sprovođe se toj upravi ovdje uložene tri svjedodžbe Hemijske postaje iz Spljeta kao rezultat hemijskog ispitivanja šest poslatih vinskih mostara sa dopisom te te uprave od 4. t.m. (...) Iz rečenih svjedodžaba vidi se da su vina pod broj 1. i 2. bolesna i ostikava i da se moraju isključiti iz potroška kao vino – znači mogla bi se prodavati kao ocat. A ostale četiri mostre da su potpuno pokvarena i da se moraju isključiti iz potroška jer biše isto mogla naškoditi zdravlju potrošitelja – Dakle da nijesu ni za kakvu potrošnju dozvoljena.“

<sup>90</sup> DAC-MUD, f. 129, 1901. br. 322a.

Sundečić kao i opštinska uprava smatrali da su po pitanju uzoraka vina apotekarove analize precizne, ipak na osnovu hemijskih analiza (Svjedožba<sup>91</sup>) tih uzoraka u Splitu može se pouzdano tvrditi da su vina bila prirodna.<sup>92</sup>

Lokalne vlasti nastavile su borbu protiv *falsifikovanih vina*, pa je samo u martu 1901. godine, prema navodima apotekara Sundečića, utvrđeno da je 64 bačava ili 22615 litara vina neprirodno, a samo je vino pod br. 1. i 2. bolesno i octikavo. Od 16 vlasnika *neprirodnih vina* devet je zahtijevalo da se ponovi kontrola njihovih vina.<sup>93</sup> Nakon kontrole u Splitu od devet uzoraka dva su bila „prirodna“ ali su ujedno „bolesna i ostikava, na način da se moraju isključiti od potroška kao vino“. Ovom nalazu dao je prigovor apotekar Sundečić koji je tvrdio „da su oba vina falzifikovana i da ih treba isključiti od potroška i kao vino i kao ocat“.<sup>94</sup> Uprava opštine (6. 04. 1901) predložila je da se sva falsifikovana vina prospu u pazarne dane na pijaci u Mirkovoj varoši, a trgovci koji su prodavali ovakvo vino globljeni su od 20 do 100 fiorina, zavisno od toga koliko je ovog vina rasprodato. Ukupna suma od 525 fiorina trebalo je da ode u korist opštinske kase.<sup>95</sup>

Borba lokalnih vlasti bila je za svaku pohvalu, ali je put do realizacije takvih namjera uvijek težak. Državni savjet odmah je

---

<sup>91</sup> DAC-MUD, f. 123, 1901. br. 322f.

<sup>92</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 322g. „(...) I Sva tri ogleda predstavljaju naravita (prirodna) vina, koja ne sadržavaju umjetno dodatih zdravljju škodljivih tvari. II Ogledci br. 11 (3312) i 13 (3314) uz to su dobro uzdržani (zdravi), dočim je br. 12 (3313) jur pokvaren na način, da se mora dotično vino isključiti od potroška.“

<sup>93</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 353a/353b. „(...) Mitar Turov, Vaso Perišić, Nuš Kolja, Joko Boljević, Petar Kavalera, Đakomir Prlja, Marko Gurazija, Ilija Lainović, Nešo Đurov (...)“

<sup>94</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 353b.

<sup>95</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 353c.

reagovao po pitanju ove aktivnosti, pa je na Rješenje (br. 876) o kažnjavanju trgovaca odgovorio da je ono „umjesno“ ali „iz obzira na razne okolnosti a najviše s toga što se ovo može uzeti kao prvi prestup ove vrste“, Državni savjet preinačuje odluku Uprave opštine varoši Podgorica, da se globa neće naplatiti prekršiocima, da se dio vina prosipa, a dio da na izvoz van Crne Gore, da se pojedina vina ponovo analiziraju u Splitu.<sup>96</sup> Zašto je Državni savjet na čelu sa Ministrom unutrašnjih djela B. Petrovićem preinačio odluku opštinske Uprave Podgorica? Više je nego očigledno da falsifikovanje vina postojalo već duži vremenski period u Crnoj Gori, i tvrdnja da je ovo prvi prekršaj okvakve vrste nije održiva, što se može vidjeti iz prethodno navedenih primjera u ovom tekstu. B. Petrović takođe navodi da postoje „razne okolnosti“ zašto je donešena takva odluka. Koje su to okolnosti? Pođimo od nekih, uslovno rečeno, objektivnih razloga, kao što su – naplata takse, podsticanje razvoja trgovine i uopšte prometa vina u Crnoj Gori, podsticanje otvaranja trgovina ali i ugostiteljskih radnji, kao i mogućnosti da su hemijske analize vina nedovoljno precizne, posebno za one analize koje su rađene od strane lokalnih apotekara. Na drugoj strani javlja se sumnja o protekcionizmu i prodaji uvezenih vina u zajedničkim poslovima sa osobama iz vrha vlasti.

Uzimanje uzorka vina u prisustvu ovlašćenih lica ili vlasnika nastavljeno je po ustaljenom protokolu. U slučaju trgovca Skarpe, njegova vina ponovo su uzorkovana.<sup>97</sup> Boce s vinom su

---

<sup>96</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 353e, f, g, h, i.)

<sup>97</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 386a. „Saglasno dopisu tog Ministarstva od 10 tak.br. 380, potpisata uprava prizvala je danas Angela (Nikolu) Rugu ovdašnjeg kao zamjenika Arnolda Skarpe, te u njegovu prisustvu otočila tri botilje vina od po 1 litra, i to iz iste one tri bačve nalazeće se u magazinu Neđa Đ. Radovića, a pomenute u dopisu ove uprave od 8 Marta tek. god. broj 694.“ (Ministarstvu unutrašnjih djela od Uprave opštine varoši Podgorice, u potpisu kap. St.Raičković, 12. aprila 1901. god.)

numerisane, pečatirane voskom, a na tijelu boce postavljana je oznaka trgovca/proizvođača. Kao takve one su proslijeđene poštom na analizu Ministarstvu unutrašnjih djela. Troškovi analize i transporta iznosili su nešto više od 17 kruna po boci.<sup>98</sup> Nakon analiza Kemične gospodarstvene postaje iz Splita dva Skarpina vina su prirodna i mogu se pustiti u promet dok je treće pokvareno (*octikavo*). Analiza vina bila je identična prethodnoj obavljenoj u Podgorici pa su troškovi analize pali na Upravu opštine varoši Podgorice.<sup>99</sup>

Slična je situacija bila sa uvozom (1901) dvije bačve vina (1332 litara) iz Splita i Dubrovnika za koje je nakon analize podgorički apotekar potvrdio da su neprirodna (falsifikat). Uvoznik (Đurašković) je zatražio superanalizu u splitskom institutu. Analiza dvije „mostre vina“ u Splitu sa transportnim troškovima koštale su 17 kruna i 34 helera po boci.<sup>100</sup> Ubrzo su

---

<sup>98</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 386a. „(...) Rečene tri botilje šalju se tome Ministarstvu poštom u jednom kašetu zatvorene. Na usta istih botilja stavljen je pečat voskom ove uprave, a sa strane onaj od stranke (...) Poštanskom uputnicom šalju se tome Ministarstvu pedeset i dvije krune (No 52 Kr.) za troškove analize istoga vina. Sva vina Skarpina stajati će pod sekvistar sve do druge naredbe toga Ministarstva.“ (Ministarstvu unutrašnjih djela od Uprave opštine varoši Podgorice, u potpisu kap. St. Raičković, 12. aprila 1901. god.)

<sup>99</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 386b/386c. „U odgovor na vaš dopis od 12 pr.m. br. 961. sprovodi vam se ovdje uloženi rezultat Hemijskog Laboratorijuma iz Spljeta za vina Arnalda Skarpe označena pod No: 14, 15 i 16. a bačava No 131, 134 i 137. Prema rečenoj analizi, vina označena pod br. 14 i 15 mogu se osloboditi za prodaju kao vino, a broj 16 samo kao ocat, jer su sve tri mustre po rečenoj analizi prirodna vina i slobodna od zdravlju škodljivih dodataka. Kako ova potonja analiza odgovara potuno onoj prvoj istoga vina, to će ta Uprava uzeti na sebe troškove oko ove potonje, kao što je rečeno u ovd. dopisu od 10. pr.m. br. 380.“ (Predsjednik Državnog savjeta, Min. Un. Djela. B. Petrović Upravi opštine varoši Podgorica, 2. 05. 1901)

<sup>100</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 397a. „23 Aprila tek. god. došle su u g.

pristigle analize vina iz Splita koje su ukazale da su uzorci potpuno zdravi i da su pogodni za slobodnu prodaju.<sup>101</sup>

Trgovina vinom je napredovala, a trgovci se dodatno snalazili i dobavljali sertifikate za uvezena vina. U maju 1901. na Rijeku Crnojevića uveženo je iz Italije 116 bačava vina sa sertifikatima iz Barlete.<sup>102</sup> Predsjednik opštine se konsultovao sa Ministarstvom unutrašnjih djela o zadržavanju vina dok se ne uzmu uzorci i završi analiza. Međutim B. Petrović dopušta prodaju, jer vino „Matije Kolića i Matije Stanića nabavljeno iz Italije ne može im se zabraniti da ga ne prodaju pošto imaju uvjerenja analize od Hemijskog laboratorijuma iz Barlete.“ Ministar unutrašnjih djela daje mogućnost opštinskoj upravi da

---

Krcunu Đuraškoviću ovd.dvije bačve vina crnoga, koje sadrže po sprovednom računu čisto litara 1332. Vino mu je uputio Savo Vuletić iz Dubrovnika a ovome Mato Grubić iz Spljeta. Čim je primio vino Đurašković se prijavio u ovoj upravi, te mu je otočeno iz obje bačve mostra i sprovedena ovd.apotekaru g. N.Sundečiću aktom od 24 ovog.mj. K.brou 522 – na analizu, a obje bačve uprava je zapečatila opšt.pečatom dok se bude analiziralo. Pošto je Sundečić analizirao isto vino dao je o tome svoju svjedodžbu od 28. marta, da su oba vina neprirodna. (...) Stoga je danas zatražio, da se mostre istoga vina sprovedu na analizu u Spljetu. (...) Uprava opštine otočila u prisustvu njegovu 2 botilje od po 1 litar i iste zapečatila sa opštinskim pečatom na usta botilje (...) Poštanskom uputnicom upućeno Vam je za troškove analize 34 krune i 68 hel.“

<sup>101</sup> DAC-MUD, f.123, 1901. br. 397b. „U odgovoru na vaš dopis od 14 pr.m. br 981, sprovodi vam se ovdje uloženi rezultati analize hemijskog laboratorijuma iz Spljeta za vino Krcuna Đuraškovića, označeno pdo br. 17 i 18 a bačava BR. 39 I 40, prema kojoj obadva vina neka se oslobode za prodaju kao vina, jer su prirodna i slobodna od zdravlju škodljivih dodataka“ (Predsjednik Državnog savjeta, Min. Un. Djela. B. Petrović Upravi opštine varoši Podgorica, 2. 05. 1901)

<sup>102</sup> DAC-MUD, f.124, 1901. br. 467a. „Dostavlja se da su ovdašnji trgovci Matija Kolić i Matija Stanić nabavili iz Italije 116 bačava vina“ (Predsjednik Opštine Milija Šćepović, Min. Un. Djela., 2. 05. 1901)

na svoju ruku i o svom trošku ukoliko sumnja napravi analize vina.<sup>103</sup> Zanimljivo je da apotekar Sundečić odbija da analizira ovo vino, pa je ono (2 litra) od strane Uprave opštine Rijeka proslijeđeno u Split.<sup>104</sup> Analize iz Splita pokazale su da vino nije falsifikovano već pokvareno ali, kako objašnjava B. Petrović, „i pošto ne kaže da su škodljiva po zdravlje potrošača, već veli da su za trošenje neprikladna i nepitka jer su pokvarena, te se isto vino ne može sekvestirati niti isključiti iz prodaje, već je riješeno da ga mogu slobodno prodavati.“<sup>105</sup> U ovom slučaju, pošto vina imaju sertifikate iz Italije, Ministarstvo Unutrašnjih djela nalaže Upravi Opštine Rijeka da „rezultate rečene analize bukvalno prepíše i stavi u objavama po ćoškovima a i pri dućanima Kolića i Stanića kao i drugijema koji bi od toga vina rasprodavali“<sup>106</sup> i na taj način zaštititi građane od konzumiranja pokvarenog vina.

Nekada su vina više puta analizirana,<sup>107</sup> a nekada su vođeni i sudski procesi između dobavljača i prodavaca vina,<sup>108</sup> pa su vina koja su pod sudskom zabranom bila sekvestrirana do

---

<sup>103</sup> DAC-MUD, f.124, 1901. br. 467a.

<sup>104</sup> DAC-MUD, f.124, 1901. br. 588a.

<sup>105</sup> DAC-MUD, f.124, 1901. br. 588b. (Ministarstvo unutrašnjih djela Upravi Opštine Varoši Rijeka, 4. juna 1901)

<sup>106</sup> DAC-MUD, f.124, 1901, br. 588b. (Ministarstvo unutrašnjih djela Upravi opštine varoši Rijeka, u potpisu Ministar vojni J. Plamenac, 4. 06. 1901. god.)

<sup>107</sup> DAC-MUD, f.124, 1901, br. 496a. „Potrebno je ovom Ministarstvu da mu odma pošljete još po jednu mostru od sviju onijeh vina koja su jedan put već šiljata na analizu u Spljet (...)“

<sup>108</sup> DAC-MUD, f.124, 1901. br. 496h. „Zbog parnice koja je potekla između Gurazije prodavaoca vina iz Italije i drugih posrednika naređuje vi se da pričekate sa izvršenjem date vam naredbe za tamošnja vina (...)“ (Ministarstvo unutrašnjih djela kapetanu Stevanu Raičkoviću, Podgorica, u potpisu Božo Petrović, 24. 6. 1901. god.)

daljeg.<sup>109</sup> Takođe, finansijske uprave tadašnjih varoši pratile su rad trgovačkih radnji, pa je bilo nekoliko konstatacija da su pojedini trgovci prodali više vina nego što su uvezli i da su hemijski korigovali kvalitet vina.<sup>110</sup> O *falsifikaciji* ili *građenju vina* postojali su i drugi dokazi. Prodavci su često dodavali vodu u vino, što je svakako bio najbolji način da se dobije na količini i dobroj zaradi.<sup>111</sup> Dodavanje vode u vino smatralo se grdnom prevarom, dok se dodavanju alkohola gledalo kroz prste. Očigledno je bilo mnogo neslaganja između uvoznika i uprava varoši kao i apotekara koji su procenjivali kvalitet vina.

### *Aktivnosti ministarstva, opštinskih uprava i agronoma*

Početkom 1902. (18. februara) Ministarstvo unutrašnjih djela izdalo je ponovo naredbu (br. 195) da opštinske vlasti mogu podvrgnuti analizi sva vina koja dolaze iz inostranstva.<sup>112</sup> Nekad su za prekršioce kazne bile i veoma stroge. Po toj osnovi Oštinska uprava Nikšića zbog falsifikovanja vina kaznila je

<sup>109</sup> DAC-MUD, f.124, 1901. br. 496j.

<sup>110</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 134d. „(...) na osnovu izvještaja Financijalne uprave, jasno nam se dokazuje da je on više vina prodao nego što mu ga je došlo. Tokom pregleda njegove radnje oduzete su mu neke sumnjive stvari te nadosmo, kao “Aniž“ raznih boja i možda esencije (šta li je?) s kojima on pravi vino a i pred nama priznao je za jednu bačvu da je građeno vino, koje je on pravio.“

<sup>111</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 134f. „(...) A da je pravio vino svjedoči ne samo to (130 kv.) nego i ovdašnji Petko Radulović, kao što ćete videti iz ovde njegovog priloženog ispita – da mu je od 18/10 1901. g. do danas dolio više od 150 kvin. vode, no ih je tako fino skrivao svoje tragove jedno što je krijući vodu nosio, a drugo što on nikad više nije no 1. ili 2. bačve vina pravio i to po noći, pa kad je te prodao, onda drugo (vino) pravio, a ostalo vino – tobož zdravo – stajalo mu je neticano za slučaj Kontrole. Ovo je samo za vino, a obaška “Rum“, i dr. rakije koje samo prikazuje da je gradio i prodavao (...)“

<sup>112</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 353a.

trgovca Gurazija globom od 1500 fiorina i zatvaranjem radnje.<sup>113</sup> Ova presuda imala je za osnovu potvrdu izdatu od Kemično-gospodarstvene pokušajne postaje u Spljetu da je riječ o falsifikovanju pića.<sup>114</sup> Ministarstvo unutrašnjih djela potvrdilo je već izrečenu kaznu<sup>115</sup> i uputilo rješenje o kažnjavanju Gurazija i dopis svim opštinama (Cetinje, Rijeka, Vir, Bar, Ulcinj, Podgorica, Kolašin, Andrijevisa i Danilovgrad) o strogom pridržavanju već navedene naredbe.

Optužbe o falsifikovanju vina padale su i između samih krčmara, koji su očigledno bili jedan drugom konkurencija. Raspoloživi izvori ukazuju (1902) da je trgovac Gurazija tužio nikšićke krčmare da sipaju vodu u vino, pa ih je po tom pitanju Okružni sud pozivao na saslušanja.<sup>116</sup> Za ovakve optužbe

---

<sup>113</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 134g. „(...) Pošto je Marko Gurazija činio zloupotrebu – pravio falcifikat prodavo i su tom nanio štetu Državi, narodnom zdravlju, poštenim radnjama i ugledu ovoga mjesta, za to: da se njegova radnja zatvori i u ov. varoši da ne može prodavati, i da plati fior. 1500 globe ovoj Opštini i sve učinjene putarine i troškove u ovoj stvari (...)“ (Opštinska Uprava Nikšić, 12 .01. 1902)

<sup>114</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 134i. „(...) od strane hemijske laboratorije u Spljetu dokazana je istinitost optužbe opštine nikšićke i time samim i krivica Gurazina za falsifikovanje pića (...) da su mu vina sva pravljena i loša tako, da ih treba uništiti u interesu narodnog zdravlja.“

<sup>115</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 134i./134j. „(...) Da se Gurazija kazni sa plaćanjem svih troškova u ovom sporu s globom čija količina prelazi preko 1500 kruna, da mu se sve analizirano vino u 29 vinskih bačava javno prospe i da mu se trgovina s pićem za svagda zabrani u Knj. Crnoj Gori. Ovo rješenje Državnog savjeta dostavlja se toj Upravi s naredbom da ga opštinarima, a naročito trgovcima s pićem, saopšti kako bi im poslužio ovaj primjer s Gurazijem na pouku (...)“ (Ministarstvo unutrašnjih djela opštinskim Upravama, Podgorica, u potpisu u odsustvu Boža Petrovića, Ministar vojni Jovan Plamenac, 22.05. 1902. god.)

<sup>116</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 379a. „(...) Kada je Marko Gurazija

nemoguće je bilo prikupiti dokaze, posebno za sipanje vode u vino, pa je Sud tražio da se osumnjičeni zakunu i potpišu svoju izjavu.<sup>117</sup>

Po pitanju uvoza, Uprava opštine varoši Podgorice predlagala je Ministarstvu unutrašnjih djela (1902) da za uvozna vina uvoznici dostave odgovarajuće sertifikate koji bi garantovali kvalitet vina. Na taj način opštinska kasa bi bila rasterećenija po pitanju analiza takvih vina, a za ona vina koja nemaju ovakav sertifikat uvoznici bi plaćali neophodnu analizu. Za ona vina za koja bi se posumnjalo da je *svjedodžba* krivotvorena u inostranstvu (Grčka, Italija), ova Uprava bi dala na analizu o trošku uvoznika.<sup>118</sup>

Ministarstvo unutrašnjih djela imalo je sasvim drugačiji stav. Smatrali su da bi baš na taj način bio omogućen uvoz patvorenih vina, i da Uprava opštine treba prije svega da se oslanja na sopstvene procjene i mjesečne analize, kao i analize laboratorije u Splitu, čiji troškovi će pasti na uvoznika „pa bilo piće prirodno i pravo ili pokvareno ili neprirodno“. Po tom pitanju Ministarstvo unutrašnjih djela uputilo je apotekaru Nikoli Sundečiću (18. 02. 1902) dopis o prihvatanju svih uzoraka vina i drugih pića od strane Uprave opštine Podgorice.<sup>119</sup> Ovaj zahtjev Sundečić odbija zbog lošeg zdravstvenog stanja.<sup>120</sup>

---

zadavijo u ovdašnji Okr.Sud krčmare varoši Nikšića da su i oni sipali vodu u vino. Okružni Sud pozva je na zahtjev Markov krčmare koje je on zahtijevao u Sud (...)“

<sup>117</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 379a. „(...) Kad je došao Državni poslanik Gospodin pravnik Đurović te je mene pozvao ja sam tadaj prvi put pozvat i za koje sam odgovorio da nijesam nikad sipao vodu u vino kao što sam se i podpisa. Za koje mise kriva zašto da mene prava kunete što nećete i druge krčmare zaklet u opšte.“

<sup>118</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 171a.

<sup>119</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 171f

<sup>120</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 171g „(...) Najučtivije dostavlja tom

Nakon odustajanja apotekara Sundečića, opštinske uprave su se našle u neugodnoj situaciji jer je uvoz vina tekao nesmanjenom dinamikom, a analize vina slanjem uzoraka u Split značajno su usporavale prodaju vina.<sup>121</sup> Bio je potreban čitav mjesec da vlast ovaj problem riješi. Zdravstveni problemi Sundečića prevaziđeni su isplatom po svakoj analizi. A naredbom šefa saniteta, Sundečić „ima u buduće ipistivati sva vina, koja bi mu tamošnja opštinska uprava na analizu podnosila“.<sup>122</sup>

U slučajevima kad su se strani podanici žalili legacijama na Cetinju, u rješavanju problema oko uvoza i analize vina uključivalo se i Ministarstvo inostranih djela. Tako se otomanski podanik Noc Kol Kulidi žalio Turskoj legaciji (1902) po pitanju globe koju mu je zbog falsifikovanog vina izrekla Uprava varoši Cetinje. Ministarstvo inostranih djela se obratilo Ministarstvu unutrašnjih djela da taj slučaj provjeri.<sup>123</sup> U daljoj istrazi pokazalo se da je otomanski podanik radio kao sluga kod trgovca vinom i da je svojevolumno iz mješina poslao vino na analizu. Ovo u izvještaju Cetinjskom sudu od 22. 03. 1902. potvrđuje trgovac i vlasnik vina.<sup>124</sup> Da posao oko utvrđivanja kvaliteta vina nije bio nimalo lak pokazuje i izvještaj Predsjednika opštinske varoši Cetinje (23. 03. 1902) u kojem se tvrdi da je u magacinu Kulida nađena jedna bačva vina koje je kao falsifikovano sekvestrirano, a kasnije još dvije sakrivene

---

Visokom Ministarstvu, da mi nije više moguće prihvatiti se tog trudnog rada, jer mi takav rad škodi mom i tako poremećenom zdravlju.“

<sup>121</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 392a/392b. (Upravitelj Zetske nahije Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. 06. 1902)

<sup>122</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 392c. (Ministarstvo unutrašnjih djela Upravitelju Zetske nahije, 16. 07. 1902)

<sup>123</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 237a (Ministarstvo inostranih djela Ministarstvu unutrašnjih djela, 12. 03. 1902)

<sup>124</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 237b.

bačve, koje su takođe sekvestrirane. U ovom slučaju, Uprava cetinjske varoši donijela je rješenje o kažnjavanju Kulića.<sup>125</sup> Kuliću je pružena mogućnost da uradi još jednu hemijsku analizu vina (Split) kao provjeru postojećih rezultata, s kojom se složio punomoćnik Kulića.<sup>126</sup> Laboratorija u Splitu je (18. 03. 1902) donijela zaključak da – „Istraženi se ogled ne može smatrati kao prirodno vino već kao umjetno priređeni i sasvim pokvareni proizvod koji je u sadašnjem stanju po sve nepitak.“<sup>127</sup> Borba za svoje vino bila je duga i nije se na ovom završavala, jer je Kulić molio Upravu da se analiza uradi u Italiji gdje je vino i kupio. Ovaj zahtjev Uprava opštine je odbila.<sup>128</sup>

I po pitanju špirita bila je slična situacija. Trgovci su uvozili špirit, miješali ga sa vodom i „prevarenim cukrom“ i takvo piće prodavali. I proizvođači na selu koristili su ovakvu potražnju za alkoholnim pićima pa su pekli rakiju od murava, smokava, šljiva, drenjina i miješali je sa špiritom podešavajući jačinu i takvu mješavinu prodavali trgovcima ili su rakiju trgovci sami kupovali od njih, pa je kasnije miješali sa špiritom.

*A propos* vina, pored trgovaca, i seljaci su kupovali jeftinija uvozna vina i miješali ih sa domaćim vinom, koristeći ga za

---

<sup>125</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 237b./237c „(...) 1.) Da se Kulić kao prestupnik naredbe Upravine, kazni za falsificiranje i prodaju vina sa kruna 200; 2.) Da se tri bačve falsificiranog vina prospe na pazaru na očigled građanstva, što bi poslužilo za primjer ostalih trgovaca; 3.) Da se Kulić kazni zbog neprijave dotičnog vina sa kruna 100 (...)“

<sup>126</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 237d.

<sup>127</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 237e.

<sup>128</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 237e. „(...) Osim ovoga dostavlja Vam se, da je Kulić ponovo molio upravu opštine da se vino ponovo podvrgne analizi u Italiju, odakle je isto – kako kaže – kupio – što je Uprava – priznajući Kemičnu postaju u Spljetu kao stručni i pravedni sud — njegovu molbu, kao neosnovanu, odbila.“

domaću upotrebu. Po svim ovim pitanjima, a u nedostatku precizne zakonske regulative, opštinske administracije su se borile i uglavnom konsultovale sa Ministarstvom unutrašnjih djela.<sup>129</sup>

Pored falsifikovanih i pokvarenih vina problem na tržištu vina bio je i magacinski prostor. Usljed relativno dinamičnog uvoza, posebno iz Italije i Grčke<sup>130</sup> (Uvozom su se bavila i sveštena lica. Đakon Saso Talijanac je 1902. uvezao „je sada radi rasporedaje neku količinu vina“ i predao na analizu.<sup>131</sup>) nedostajali su magacinski prostori koji nijesu svojim standardima odgovarali lagerovanju vina. Prostori za smještaj obično su otkupljivani od stanovnika varoši u kojoj je prodavano vino. Posebno su to radili strani uvoznici. Naplata *ofita* za iznajmljivanje magacinskog prostora bila je neredovna, vina su ostajala u magacinima, vlasnici vina se nekada nisu duži period pojavljivali, pa je po tom pitanju bilo dosta žalbi prema Ministarstvu unutrašnjih djela.<sup>132</sup>

Očigledno da je pitanje falsifikovanog vina nedovoljno jasno, i da se može postaviti pitanje šta je u tom vremenu bio falsifikat i da li određene korekcije na vinu i rakiji (pr. dodavanje alkohola, šećera, kiselina ili tanina) podrazumijevaju prevaru i treba li ih dozvoliti.

Po pitanju *falsifikacije* vina I. Kaluđerović, agronom,<sup>133</sup> daje djelimičan odgovor. On navodi da postoje tri velike grupe vina koja su falsifikovana: škodljiva, nerazumna i slučajna. *Škodljiva* je ona kada se dodaju različite vještačke boje, *nerazumna* ukoliko se dodaju one materije „radi zamamljivanja i ugađanja

<sup>129</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 350 (Ministarstvu unutrašnjih djela Uprava opštine varoši Vr, 1. 06. 1902)

<sup>130</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 353a.

<sup>131</sup> DAC-MUD, f.129, 1902. br. 171b.

<sup>132</sup> DAC-MUD, f.130, 1902. br. 339.

<sup>133</sup> Glas Crnogorca, XXXI, 1902, br. 38.

svojim mušterijama“, a *slučajna* ukoliko krčmar kupuje od seljaka već dijelom falsifikovano vino. Kaluđerović dalje ističe da ozbiljnije falsifikovanje zbog nedostatka adekvatnog znanja i vještina nije moguće napraviti u Crnoj Gori. Zato se pod prevarom podrazumijeva dodavanje vode, alkohola, vinske i druge kiseline, fuksina za bojenje vina, tanina, mirišljavih tvari i dr.

Veliki broj vina, dalje navodi Kaluđerović, koji se uvozi, „nису se mogla pred analizom održati, već su bila uklonjena, a mnoga se i prosula“. Takvih vina ima u varošima „gdje se nadzor i ispitivanje ne može pohvaliti“. <sup>134</sup> Ovdje nedostaje jedan segment, gdje su, na koji način i ko je provjeravo ispravnost vina. Iako nismo našli odgovor u literaturi i izvorima, pretpostavljamo da je nadležnost za ove poslove bila u Ministarstvu unutarnjih djela, odjeljenju Narodne privrede. Kaluđerović savjetuje da svaka opština treba da nabavi: alkoholometar, aparat za određivanje kiselina i ebulioskop. Ovdje Kaluđerović traži i ebulioskop koji kao i alkoholometar određuje alkohol, samo što ebulioskop putem tačke ključanja dolazi do sadržaja alkohola u maliganima u pićima, pa i u vinima. Alkoholometar određuje udio alkohola u procentima u mješavini vode i alkohola, načešće u rakijama. Čak i desetak godina kasnije (1912) po pitanju osnivanja hemijske laboratorije na Cetinju, Kaluđerović podržava napore Odjeljenja Narodne privrede u borbi protiv falsifikovanja vina. <sup>135</sup>

Paralelno, varoške uprave pokušavale su da dovedu u red i prodaju alkoholnih pića na javnim mjestima. Na osnovu Pravilnika varoških opština (1903) krčmarenje pića na čašice bilo je zabranjeno pod vedrim nebom na pijaci bez naročitog

---

<sup>134</sup> *Glas Crnogorca*, XXXI, 1902, br 38.

<sup>135</sup> *Cetinjski vjesnik*, V, 1912, 1. „(...) Hemijska laboratorija bila je od prijeke potrebe, jer se izbilja falsifikacija vina tako raširila, da potrošač nije vjerovao u čistoću pića, čak ni iz onih vinarskih krajeva, koji su kod nas na lijepom glasu.“

dopuštenja od strane opštinskog predsjednika.<sup>136</sup> Po pitanju taksi na svako piće plaćano je „bez razlike vrste, bilo iz unutrašnjosti, ili sa strane, koje se uveze za prodaju u varoš, za svako kilo 2 helera a na prekogranično grožđe, na svako kilo 1 heler“.<sup>137</sup>

Na osnovu Zakona o uređenju varoških opština (1903), pored borbe protiv falsifikovanih vina predsjednici varoških opština sa svojim saradnicima kontrolisali su trgovce i njihov uvoz, hrane i pića, te uništavali nezrelo voće, pokvarenu hranu i piće, i dr. Poseban akcenat dat je na uvoz brašna.

Takođe, uprave varoških opština davale su putem licitacije ugovore za čišćenje i osvjjetljenje varoši (1905, Podgorica), ali i prikupljanje opštinskih dažbina. Tako je pored klanične takse, takse na živo i kože, mjeračke takse, monopolisanih artikala, prikupljana i „uvozna taksa na razna pića“.<sup>138</sup>

U borbu protiv falsifikovanja vina uključilo se i Ministarstvo finansija prije svega radi zaštite domaćih vina. Iz kancelarije Ministarstva finansija godine 1904. objavljen je oglas kojim je zabranjen uvoz „fabriciranih vina“, ali i proizvodnja fabriciranih vina u samoj Knjaževini. Ako se utvrdi da je vino *fabricirano* za takave prestupnike predviđene su kazne od 2 krune na kilo vina, uništavanja vina i zabrane daljeg bavljenja trgovine vinom.<sup>139</sup>

<sup>136</sup> *Crnogorski zakоници 1796–1916*, Istorijski institut Republike Crne Gore, Podgorica, 1998, knj. 2, 731.

<sup>137</sup> *Crnogorski zakоници 1796–1916*, knj. 2, Istorijski institut Republike Crne Gore, Podgorica, 1998, 733.

<sup>138</sup> *Glas Crnogorca*, XXXIII, 1904, 52, 4.

<sup>139</sup> *Glas Crnogorca*, XXXIII, 1904, 9. „(...) Starajući se o blagostanju naroda želići da se unaprijedi i zaštititi domaća proizvodnja vina, Državni Savjet je riješio, a Nj. Kr. V. Gospodar blagoizvoleo odobriti, da se zabrani uvoziti u Crnu Goru svako fabricirano vino, bez obzira na to, da li se nalaze u njemu škodljivi ili neškodljivi po zdravlje hemijski sastojci. Isto tako strogo je zabranjeno i u Knjaževini izrađivati – fabricirati takvo vino iz raznih hemijskih smjesa. Ko bi se uhvatio da pravi u zemlji ili uvozi sa strane ovako

Konačno je i Zakon o porezu na alkoholna pića (1910) predvidio nekoliko članova koji su se odnosili na suzbijanje falsifikovanja vina. Član 8. zabranjivao je uvoz esencija i ekstrakta za pravljenje pića, član 9. predviđao je naplatu trošarine na uvezeni špirit i druge sirovine koje služe za spravljanje pića, a član 10. predviđao je po ovom pitanju strogu finansijsku kontrolu. Vlast je kroz član 11. nagrađivala „potkazivače i hvatače krijumčara trošarinskih pića“.<sup>140</sup>

### Uvoz vina i laboratorijske kontrole u periodu 1908–1912

Uvoznici italijanskih vina su, pored domaćih, bili i strani trgovci. Frano Leši (debeli), trgovac sa Cetinja, objavljuje u Oglasima (1908) da pored raznih dobrih pića (konjak, metaksa, vermut, čokolade) prodaje za Vaskrs, prvijenac *fini* i vino *Godinsko* na Cetinju.<sup>141</sup> Uvozi se i vino iz Konavala<sup>142</sup>, a Atanas Zlatarov reklamira italijansko vino čiji je kvalitet provjerilo Odjeljenje narodne privrede.<sup>143</sup> Provjerom fabricirano vino, nadležne finansijske vlasti će sprovesti mostru takvog vina Ministarstvu Finansija, pa kad se Ministarstvo uvjeri, naučnim isljeđenjem (analizom) o njegovoj fabricaciji, narediće se da se svo takvo vino prospe, a prestupnik da se kazni naknadno sa još dvije krune na svako kilo takvog fabriciranog vina. Osim toga prestupnik će morati naplatiti sve troškove oko analize vina i dr. isljeđenja po ovakvim stvarima. Uz to prestupnicima ove naredbe na vazda će se zabraniti trgovina sa vinom i dr. spirituoznim pićima u zemlji.“

<sup>140</sup> *Crnogorski zakonici 1796–1916*, Istorijski institut Republike Crne Gore, knj. IV, 1998, 894.

<sup>141</sup> *Glas Crnogorca*, XXXVII, 1908, br. 15,

<sup>142</sup> *Cetinjski vjesnik*, IV, 1911, 99. „(...) Prije mjesec dana sam sa Mirkom Kikanovićem iz Konavala, jednu bačvu crnog vina otprilike oko 350 litara.“

<sup>143</sup> *Glas Crnogorca*, XL, 1911, br. 55. „(...) Nabavio sam višu količinu dobrog italijanskog crnog vina. Vino je analizirano u Odjeljenju narodne privrede o čemu imam uvjerenje da je izvrsno. Prodajem po umjerenoj cijeni,

hemijskog kvaliteta vina, Vuka Prelevića trgovca na veliko, Odjeljenje narodne privrede potvrđuje da je vino bilo bojadisano.<sup>144</sup>

Trendovi uvoza vina uticali su na smanjenje zasnivanja i njege vinograda. Takođe negativan uticaj imala je i nametnuta taksa (1910) na sva vina i žestoka pića konzumirana u zemlji. Isti izvor potvrđuje da je u 1908. proizvedeno 25000 hektolitara vina, 1912. samo 3292 hektolitara vina. Značajan negativan uticaj na proizvodnju vina imale su kriptogamske bolesti na vinovoj lozi.<sup>145</sup> Naravno da je danak proizvodnji vina uzimala i plamenjača i pepelnica. Ali sve upućuje da su u tom periodu rezultati napada filoksere bili sve vidljiviji.

U ovom periodu borba za veću prodaju vina išla je i kroz reklamu. U tadašnjoj štampi nailazimo na česte oglase o prodaji italijanskog vina (1910).<sup>146</sup> Vino su uvozili i domaći trgovci koji su preko reklama u *Glasu Crnogorca* isticali da je vino kontrolisano u Odjeljenju narodne privrede.<sup>147</sup> Italijanska trgovačka udruženja skladištila su vina u magacinima u Skadru, Baru i Podgorici.<sup>148</sup> Koliko su Italijani vodili računa da uđu i

a na višu količinu jevtinije.“

<sup>144</sup> *Cetinjski vjesnik*, IV, 1911, 99. „(...) Akt odjeljenja Narodne privrede 1. decembra 1911. god. broj 4118, po kojem se vidi da je vino bilo bojadisano analiskom bojom i da je kupljeno u pomenutog Prelevića.“

<sup>145</sup> *Peace Handbooks*, Montenegro, London, Vol IV, 1920, str 53. (...) *in 1908, 25,000 hectolitres of wines were produced, but in 1912 only 3,292, on account of blight among the vines.*

<sup>146</sup> *Cetinjski vjesnik*, III, 1910, 70. „(...) Italijanska restoracija prodaje po fabričkoj cijeni kompletan servis restoracije i razna vina u botiljama (Cetinje).“

<sup>147</sup> *Glas Crnogorca*, XL, 1911, br. 55. „(...) Nabavio sam višu količinu dobrog italijanskog crnog vina. Vino je analizirano u Odjeljenju narodne privrede o čemu imam uvjerenje da je izvrsno. Prodajem po umjerenoj cijeni, a na višu količinu jevtinije.“

<sup>148</sup> *Glas Crnogorca*, XXXIX, 1910, br. 25. „Reklam – Trgovačko orijentalno društvo, anonimono društvo – kapital od 3.000.000 franaka u zlatu

održe se na crnogorskom tržištu pokazuje i italijanska izložba za vrijeme svečanosti proglašenja Crne Gore za kraljevinu. Izložba je bila smještena u posebno sagrađenom paviljonu kraj Vladinog doma. Izložba je imala nekoliko odjeljenja i pored raznih industrijskih, zanatlijskih i umjetničkih produkata, posebnu pažnju privlačila su razna pića.<sup>149</sup> Jedna količina vina (bordovska vina i šampanjci) i pića,<sup>150</sup> kao i druga luksuzna hrana uvozila se iz Francuske i Švajcarske (1910).<sup>151</sup> I jedan broj srpskih trgovaca (1910) takođe je otvarao agenture i komisije koji su se bavili nabavkom različitih pića i druge luksuzne robe.<sup>152</sup> Provjere ovih vina vršene su u varoškim apotekama koje su provjeravale kvalitet vina i o tome informisale upravu opštine.<sup>153</sup>

Promet vina i rakije bio je veliki i dostizao je za pojedine depozite (magacine) više od 100.000 perpera za tri godine.<sup>154</sup> Ovakav promet vina i drugih alkoholnih pića među sobom je krio one koji su željeli da prevaram dođu do lake zarade (1911).

---

potpuno uplaćen. Odjeljenje za robu u Baru sa sopstvenim stovarištima u Podgorici i u Skadru (Albanija) Komisijoni i zastupništvu: Agencija Parobrodskog Društva 'Puljije' u Baru. Centralna Administracija Društva je u Veneciji.“

<sup>149</sup> *Cetinjski vjesnik*, III, 1910, 73.

<sup>150</sup> *Cetinjski vjesnik*, III, 1910, 67. „(...) Otvorio sam na ulasku u Opštinsku baštu „Kraljevsku kafanu“, u modernom kisoku, kod Grand-hotela, snabdjevenu francuskim likerima, konjakom, bordoskim vinom i šampanjom Mumm, i drugim finim vinima (...)“

<sup>151</sup> *Cetinjski vjesnik*, III, 1910, 67. „(...) Čuveni francuski šampanjer i švajcarski ementaler sir nudi agentura i komisionarska radnja Hristfora Moravca, Podgorica.“

<sup>152</sup> *Cetinjski vjesnik*, III, 1910, 44.

<sup>153</sup> *Cetinjski vjesnik*, V, 1912, 1. „(...) vino je uzimano na pregled i davano u apoteku g. D. Misure, koji je o čistoći referisao u upravu opštine.“

<sup>154</sup> *Cetinjski vjesnik*, IV, 1911, 3. „(...) jer sam ja iz svog depozita za god. 1909–10. i 1911. rasprodao pića više od 100 000 perpera (...)“

Razni državni apeli nisu pomogli da se falsifikovanje vina zaustavi. Otvaranjem hemijske laboratorije u Odjeljenju narodne privrede (1911) ta borba je znatno olakšana.<sup>155</sup> Iste godine izvršena je nešto masovnija kontrola kvaliteta vina kod trgovaca. Tom prilikom kontrolisano je preko 20 vinarskih radnji, posebno onih gdje se sumnjalo da trgovci miješaju italijansko i domaće vino, a uzorci vina proslijeđeni na kontrolu u apoteku D. Mixture. Domaća vina (doljansko, ulcinjsko i dr.) pokazala su se kao potpuno čista, dok je kod jednog trgovca pronađeno nekvalitetno vino.<sup>156</sup> Taj period, međutim, ukazuje da je veliki broj, posebno podgoričkih trgovaca vinom (bilo ih je najmanje 20), miješalo domaća i italijanska vina radi dobijanja intenzivnije boje i ekstraktivnosti.<sup>157</sup>

Uvoz je nekada diktirao kvalitet berbe. Tako je 1911. bila sušna godin, a koja je uslovila manji rod grožđa ali dobro vino, pa je cijena u pojedinim vinogradarskim krajevima dostizala 80 perpera na barel vina.<sup>158</sup> U Podgorici i Cetinju (1911) postojali

---

<sup>155</sup> *Cetinjski vjesnik*, V, 1912, 1. „(...) Laboratorija je u stanju da otkrije i najmanji djelić ma kakve bilo prevare (falsifikacije) kod pića i životnih namirnica (...)“

<sup>156</sup> *Cetinjski vjesnik*, V, 1912, 1. „(...) ‘doljansko’ vino prilikom ovog komisiskog pregleda, kao i druga ‘domaća’ nađena čista bez ikakvih dodataka, koji su zabranjeni i škodljivi zdravlju. Odjeljenje Narodne privrede od 29. novembra broj 4088 911, koji je izdat vlasniku ‘depozita ulcinjskog vina na Cetinju’ g. St. Uskokoviću. (...) G. V. Preljević, čije je vino odbačeno iz upotrebe, postradalo je s toga, što je bez prethodnog uvjerenja i savjeta, kako sam izvješćen, smiješao svoje ‘domaće’ sa ‘tuđim’.“

<sup>157</sup> *Cetinjski vjesnik*, V, 1912, 1.

<sup>158</sup> *Cetinjski vjesnik*, IV, 1911, 69. „(...) Ovu nerodicu mnogi proizvođači misle da iskoriste time što su podigli ove godine vrlo veliku cijenu vinu tako, da se u Crmnici barelo vina prodaje osamdeset perpera! Kako po tu cijenu neće niko nabaviti vino, to su kupci prinuđeni da nabavljaju sa strane, a osobito iz Italije, gdje je ovogodišnja berba vinograda bila odlična i cijena vinu jevtina.“

su mjesni *depozitori* (magacini) za uvozna i domaća vina iz Ulcinja, Doljana i drugih crnogorskih vinogradarskih područja.<sup>159</sup>

Nije samo prodaja vina doživjela ekspanziju u Crnoj Gori. „Trgovina sa grožđem tako je raširena, da ima varoši, u kojim se preko cijele zime može naći svježeg grožđa“. <sup>160</sup> U Crnoj Gori pored stranog prodavano je i domaće vino, kao i oprema za vinograd. Izgleda da je Stefan Perović iz Beri bio vrijedan vinogradar. Gotovo svake godine nalazimo njegov oglas u *Glasu Crnogorca*. Tako 1908. g. Perović prodaje 1200 kilograma Berskog vina, crnog i bijelog, „prve vrste“, zatim rakiju „prvijenac“ 140 kilograma od 18, 19 i 20 gradi. On je svoje proizvode distribuirao u Cetinju i Podgorici.<sup>161</sup> U *Glasu Crnogorca* od 1910.<sup>162</sup> stoji oglas u kojem Stefan Perović prodaje 26 kvintala crnog i bijelog prve vrste i 4 kvintala jake rakije.

Agronom Kaluđerović ističe da treba da se okrenemo domaćim vinima i da „mi imamo naša vina i naše piće ne bi ustupilo nijednom vinarskom trgu, ali samo da radimo kako treba i da ga ne miješamo sa ‘tuđim’ prije nego se analizom o čistoći istoga uvjerimo“. <sup>163</sup>

Trend u proizvodnji, prodaji i falsifikovanju vina značajno je usporen tokom balkanskih ratova, a potpuno prekinut tokom Prvog svjetskog rata.

---

<sup>159</sup> *Cetinjski vjesnik*, V, 1912, 1. „(...) i gdje god je bilo vino iz mjesnih depozitora (Podgorica) pomiješano sa domaćim (...) koji je izdat vlasniku depozita ulcinjskog vina na Cetinju.“

<sup>160</sup> *Cetinjski vjesnik*, III, 1910, 70.

<sup>161</sup> *Glas Crnogorca*, XXXVII, 1908, br. 2.

<sup>162</sup> *Glas Crnogorca*, XXXIX, 1910, br. 2.

<sup>163</sup> *Cetinjski vjesnik*, V, 1912, 1.

## *Zaključak*

Jasno je da je u periodu 1880–1914 trend falsifikovanja vina bio značajno dinamičniji nego sami odgovor države po tom pitanju. Različitim rješenjima, uredbama i naredbama Ministarstvo unutrašnjih djela trudilo se da reguliše stanje na tržištu vina koje je bilo jako dinamično.

Državna administracija je, međutim, bila spora, a često i rigidna i svodila se na stav Ministarstva unutrašnjih djela ili jedne osobe na čelu Ministarstva ili Državnog savjeta. Neke odluke donošene su *ad hoc*. Nasuprot Ministarstvu, opštinske uprave nijesu imale dovoljno zakonskih propisa po kojima bi postupale, postojeći propisi bili su nedovoljno usaglašeni, pa su odluke opštinskih uprava bile često nekonzistentne, a više puta i pogrešne. Takođe, za varoške uprave bilo je jako teško prikupljati dokaze o kvalitetu vina, prvenstveno zbog različitih iskaza trgovaca, procedura uzimanja uzoraka vina za analizu, ne higijenskih uslova u kojima je vino čuvano i brzog gubitka početnog kvaliteta vina.

Na drugoj strani apotekari su, zavisno od tehničkih mogućnosti i opremljenosti laboratorija i znanja, povremeno griješili svrstavajući vina s manom i pokvarena u grupu falsifikovanih. Po ovom pitanju veliki problem bio je nepostojanje adekvatne zakonske regulative koja bi precizno regulisala pitanja iz ove oblasti. Tako da je tek od 1910. godine, donošenjem Zakona o porezu na alkoholna pića, obuhvaćena i oblast suzbijanja falsifikovanja vina.

Trgovci su, međutim, dobro razumjeli da je oblast kontrole kvaliteta vina još uvijek nedovoljno uređena, pa su često protestovali, pisali žalbe i tražili supervještačenje u drugim laboratorijama. Stiče se utisak da nekoliko crnogorskih agronoma, koji su imali adekvatna stručna znanja, nijesu dovoljno konsultovani po pitanju tadašnjih problema o falsifikovanju i kvarenjima vina.

## Literatura i izvori:

- Bogišić, V. (1938): „Ekonomski odnošaji u Crnoj Gori“, *Zapisi g.* XI, knj. XX, 5, 271.

- Bulajić Ž. (1959): *Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878–1912)*, Titograd, 270

- Cetinjski vjesnik, III, 1910, 44.

- Cetinjski vjesnik, III, 1910, 67.

- Cetinjski vjesnik, III, 1910, 70.

- Cetinjski vjesnik, III, 1910, 73.

- Cetinjski vjesnik, IV, 1911, 3.

- Cetinjski vjesnik, IV, 1911, 69.

- Cetinjski vjesnik, IV, 1911, 99.

- Crnogorski zakonici 1796–1916 (1998): Istorijski institut Republike Crne Gore, knj. 1, 253.

- Crnogorski zakonici 1796–1916 (1998): Istorijski institut Republike Crne Gore, knj. 2, 40.

- Crnogorski zakonici 1796–1916 (1998): Istorijski institut Republike Crne Gore, knj. 4, 894.

- Državni arhiv Cetinje, Ministarstvo unutrašnjih djela.

- Đurović M. (1958): *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX vijeka i početkom XX vijeka*, Istorijski institut, Cetinje.

- Glas Crnogorca, II, 1874, 4.

- Glas Crnogorca, IX, 1880, 40.

- Glas Crnogorca, XV, 1886, 42.

- Glas Crnogorca, XXIV, 1895, 34.

- Glas Crnogorca, XXIV, 1895, 25

- Glas Crnogorca, XXVIII, 1899, 23.
- Glas Crnogorca, XXIX, 1900, 7.
- Glas crnogorca, XXIX, 1900, 9.
- Glas Crnogorca, XXX, 1901, 45.
- Glas Crnogorca, XXXI, 1902, 38.
- Glas Crnogorca, XXXIII, 1904, 9.
- Glas Crnogorca, XXXIII, 1904, 52,
- Glas crnogorca, XXXIV, 1905, 29.
- Glas crnogorca, XXXIV, 1905, 48,
- Glas Crnogorca, XXXVII, 1908, 15
- Glas Crnogorca, XXXVII, 1908, br. 2,
- Glas Crnogorca, XXXIX, 1910, br. 2,
- Glas Crnogorca, XXXIX, 1910, 25.
- Glas Crnogorca, XL, 1911, br. 55.
- Cetinjski vjesnik, V, 1912, 1.
- Grlica, 1835.
- Holmberg L. (2010): “Wine fraud”, *International Journal of Wine Research*, 107
- Karadžić S. V. (1837): *Crna Gora i Crnogorci*, Montenegro, London, 1920, 30
- Onogošt, 1899, 1, br. 19. str. 14.
- *Peace Handbooks*, Montenegro, London, Vol IV, 1920, str 53.
- Rovinski, P. A. (2001): *Zapisi o Crnoj Gori*, Podgorica, 175.
- Rovinski P. A. (1994): *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti II*, Javno preduzeće za informativne i izdavačke djelatnosti, Cetinje, 327
- Službeni list SRCG 9/83
- Službeni list RCG 36/07
- Službeni list Crne Gore, br. 41/2016

- Stevenson T. (2001): *The New Sotheby's Wine Encyclopedia*, A Dorling Kindersley Book, London.
- Šobajić P. (1996): *Bjelopavlići i Pješivci*, CID, Podgorica.
- Vlahović B., Puškarić A., Užar D. (2017): *Savremeni trendovi na tržištu vina*, Novi Sad, 78–79.
- Vrčević V. (2002): *Ogranci za istoriju Crne Gore*, JU Centar za kulturu Nikšić, Oktoih.
- Zbornik pravila, propisa i naredaba u sanitetskoj struci Kneževine Crne Gore, Cetinje, 1891.
- Wilson, A. M. (1877): *Wines of the Bible*, Hamilton, Adams & CO, 348.